

GRÓF VAY SÁNDOR MUNKÁI

GERGELY IMRE

HEYER ARTUR

UDVARY GÉZA

EREDETI RAJZAIVAL

NEGYEDIK KÖTET

GRÓF VAY SÁNDOR

**A KIRÁLYNÉ POÉTÁJA
ÉS MÁS ELBESZÉLÉSEK**

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

TARTALOM

A KIRÁLYNÉ POÉTÁJA.
RUBINSTEIN.
IRODALMI SZALONOK.
RÉGI HAMISÍTÁSOK.
VAY ÁDÁM NEMZETSÉGE.
A BABONÁK SZEZONJA.
RÉGI BOTRÁNY-REGÉNYEK.
„NIXARPA EILUJ”.
SÁNDOR ÉS JULIA.
PIROS FOLT.
AZ ESTERHÁZYAK.
A RÉGI VÁRMEGYÉBŐL.
MARGITSZIGETI SÉTÁK.
II. JÓZSEF CSÁSZÁR ÉS VI. PIUS.
MADÁCH ÉLETÉBŐL.
EGY MAGYAR MARQUISE.
REGÉNYHŐSÖK.

A KIRÁLYNÉ POÉTÁJA.

A kies fekvésű lainzi kastélyban töltött sok csöndes nyári napot Magyarország *nagy asszonya*, bajor Erzsébet. Kétszeres csöndben, mint bárki más, mert a fejedelmi nő kerülte a társaságot, a fényt és legszivesebben társalgott a nagy természettel, mely a leghűbb barát és enyhítően ápolja a lélek sebeit. Nem egyszer kilencz óráig tartó gyalog kirándulást tett és Lainzból, görög nyelvtanítója és egy inas kíséretében, ment át a badeni hegyekbe.

A királyasszony rendkívül szerette az ilyen hosszú, magános sétákat, amikor, menten az előtte oly gyűlöletes udvari etikett bilincseitől, szabadon élvezte a vidék szépségeit, útközben pihenőt tartva és elővéve valami szép verseskönyvet, melyet egy mohos kövön, vagy vágott fatörzsön üldögélve, olvasgatott.

A felséges asszony legkedvesebb poétája volt Heine, akinek gyönyörű szobrot is emeltetett a korfui *Achilleion* parkjában.

Erről a geniális, sajátságos jellemkeverékből összerakott poétáról akarok egy epizódot elmondani, amely egyetlenegy életrajzában sincs főlemlítve s amelyet én is egészen véletlenül tudtam meg.

Az epizód Heinet mint *nevelőt* említi és sajátságos, Heinenek abban az időben igen jól ment a dolga és passzióból, a nevelésügy iránti lelkesedésből, adott órákat.

1823-ban volt ez, amikor Heine maga is még tanuló volt Berlinben. A leendő nagy költő már ekkor érezte magában a géniust és éppen úgy, mint a mi Petőfink, nem nagyon szívesen forgatta a tankönyveket. Annál jobban szeretett eszes, tapasztalt emberekkel társalogni, könnyűvérű, de szellemes asszonyokkal mulatni. Általában nagyon elegánsan élt akkor Heine, mint ez a „*Berlini levelek*”-ből is látható, amelyekben leírja, milyen kellemes a Josty elegáns cukrászatában ülni. A Josty habcsókocskái annyira fölkelkesítik, hogy egy helyen így ír rólok: - „oh, istenei az Olympusnak, ösmeritek-e ti ezeknek a habcsókocskáknak a tartalmát - ha Aphrodite ilyen tejszinhabból kelt volna ki, még sokkal fehérebb lenne és még édesebb - ”. Estéit Varnhagen, Hohenhausen és Róbert asszonyoknál töltötte és néha - mint ugyancsak említett leveleiben megjegyzi, hallgatta Hegel tanár előadásait.

Heine néhány barátja, Gans Ede, Zung Lipót és Moser 1819-ben egy irodalmi társulatot alakítottak, a költő tagja lett ennek s sokat fáradozott az egylet emelésén. Ez az egyesület később tanfolyamot is nyitott a német nyelv és irodalomra és ezt tanította évekig nagy buzgalommal Heine, *a gráciák neveletlen kegyence*.

Egy volt tanítványa talán ma is él még, a kilencvenéves Braunhardt, nyugalmazott tanár és egészen élénken emlékezik a nagy költőre.

Mikor Braunhardt - aki utóbb Posen tartományban Schubniben élt - mint serdülő gyermek Heinét hallgatta az említett irodalmi társulat tanfolyamában, akkor a „*Dalok könyvé*”-nek írója a berlini Friedrichstrasseben, a 47-ik számú házban lakott. Heine a német és a francia nyelvet és a történelmet tanította. Előadási modora nagyon szép volt. Nem beszélt túlhangosan, de azért világosan és tisztán ejtett minden szót.

A régi germánokról beszélve, lelkesülten ecsetelte a teutoburgi csatát, a régi germánok hőstetteit - aztán, ha csak tehette, szívesen tért át az akkori (1823.) Németországra és viszonyaira. Heine nagy barátja volt a német egységnek s egy ízben így szólt:

- Valóban szomorúan nézem most a földrajzi kártyán ezt a szétszakgatott Németországot, amelyben nem lehet tudni, ki is uralkodik tulajdonképpen.

Vallási dolgokban nem nyilatkozott soha Heine, csak egyszer mondta az intézet egy zsidó hallgatója előtt, hogy:

- Az izraelita vallás lehetett volna világvallás, ha papjai el nem rontották volna az utálatos *rituális* szabályokkal - és a papság makacsul ellentállt minden reformnak. Ezért is találunk toleranciát cigányokkal, pogányokkal szemben, - de zsidókkal nem, mert a zsidó iránt toleráns csak rendkívül elnéző ember lehet.

Saját vallását illetően maga sem igen tudta, milyen felekezethez tartozzék és csak ennyit mondott:

- Akinek anyja van s anyját szereti, az egészen atheista nem lehet.

Általában anyjáról nagyon sokat és szívesen beszélt Heine és mindig némi büszkeséggel említette, hogy anyja régi hollandi nemes családból, a van Geldern családból származik.

A nagy német poéta még akkor igen jószívű, általában sokkal kevésbé volt romlott, mint azt később, párisi életmódjáról írják, amikor a pénzt már nagyon szerette és állítólag tollával a kémkedés ügyét is szolgálta volna.

Valahányszor ezt különben ellenséges életíróinál olvastam, vagy par excellence antiszemitaiktól hallottam, mindig kétségbe vontam, mert aki a *Lyrai intermezzót* - a *Dalok könyvét* írta, az lehetetlen, hogy lelkileg a posványba tudott volna süllyedni.

Berlinben a tanfolyam szegényebb hallgatóit gyakran egészen ingyen oktatta, sőt még, ha gazdag nagybátyjától pénzt kapott, anyagi segítséggel is ellátta őket.

Braunhardtot különösen szerette és még akkor is protezsálta, mikor már a költő Berlinből Hamburgba ment és a fiatal tanulót egy ízben szünetre Wansbeckbe hívta meg, ahol egy ösmerős családnál töltötte a nyarat.

Heine itt egészen rusztikus életet folytatott. Korán kelt és papucsban, széles szalmakalappal, a parkban olvasgatott vagy jegyzett.

Mindig papírszeletekre jegyezte gondolat-töredékeit s egy szóból, egy jelből eligazodott, hogy mit jegyzett meg.

Aztán bevitte jegyzeteit szobájába s gyorsan, majd minden törlés nélkül, dolgozta ki verseit vagy prózáját.

Mikor Braunhardt elutazott Wansbeckből, Heine utat és módot talált, hogy a fiatal, tehetséges tanuló Angliába vitorlázhasson át, ahol egy nagyobb pedagógiai intézetbe bejutni volt fővágya.

Heine, mikor elbúcsúzott kedvenc tanítványától, egy kis könyomatú arcképét adta át neki.

A kép a nagy költőt egészen az akkori divat szerinti salonöltözetben, magas gallérú frakkban, csipke mellbodorral s a frakk újjaira lehajló, ugyancsak csipkés *tászlikkal* ábrázolja. Haja elől egészen a homlokába van fésülve és hátul a feszes kraváti széléig ér.

Ilyen arckép nincs is több Heinetől. Egy párisi barátjának adott még egy ilyen ifjúkori arcképet, de az, 1840-ben, tűzvész alkalmával elpusztult.

Braunhardt Angliából írt még leveleket Heinenak és később is összeköttetésben állott vele, mindaddig, míg a nagy költő, úgyszólván megvakulva, csak a legszükségesebb írási munkákat végezhetette és levelezéseit abban hagyta.

Heine utolsó költeményeit már úgy írta, hogy egyik kezével szemehéját tartotta, amely minden percben lecsukódott... hogy nemsokára a végálmra záruljon.

A francia fővárosban nyugszik a németek nagy poétája, aki éppen úgy, mint a nagy brit lord Byron, sohasem volt próféta hazájában.

Magyarország nagyasszonya, bajor Erzsébet, emeltetett neki emléket a tenger zúgó habjai mellett és magányos sétaiban forgatva a velin lapokat, olvasta a poéta Selden Camillához írt sorait...

RUBINSTEIN.

Ravasz Ilona estélyén láttam utóljára, aki kedvenc tanítványa volt Lisztnek és a magyar művésznévnek a messze Oceánon túl is szerzett nem csekély dicsőséget.

Most is előttem van a zseniális fiatal művésznő szalónja, a gróf Károlyi Tíbor házának második emeletén... A falakon koszorúk, nehéz arannyal hímzett szalagokkal; hírneves írók, művészek arcképei. A zongorával szemben, egy kis márvány oszlopon, állt Liszt babérkoszorúval övezett mellszobra és fölötte ugyancsak a maestro egy fényképe, sajátkezű aláírásával.

Olyan „en petit comité” estély volt ez, amelyen a születés és szellem arisztokráciájának kiválasztott crême-je volt jelen. Az alacsony, piros selyem tabouretteken, a gyöngyházzal berakott, apró ébenfa asztalkák körül ültek és álltak, csevegtek, nevetgéltek Budapest társas életének néhány kiváló alakja és több érdekes idegen.

Haynald, a kalocsai érsek, szellemes, finom profiljával (magyar Mazarinnak hívta a mi társaságunk); mellette egy magas, karcsú fiatal arisztokrata, ma politikai életünk egyik vezérférfia; aztán négy szép szőke lány, testvérek, egy dúsgazdag vasember leányai, akikben még atyjuk vasoszlopainál is tömörebb volt a szépség és kellem; - Wilczek Henrik gróf, érdekes Barbarossa-fejével, Vay Lénárd báró, ez a geniális hegedűművész-mágnás; Salvi Pál, akit akkor éppen budapest-párisi távlovaglásáért ünnepeltek arisztokrata körökben, és aki éppen olyan képzett zenész volt, mint kitűnő lovas.

Igen erős hatások alatt érkezett meg a társaság nagyobb része erre az estélyre, hangulatok fenségétől szinte féltetni lehetett a kedélyességet, ami nélkül nincs mulatság. Mint egy diadalmas hadsereg vonultak be; a szeme, az arca, meg a szíve lángolt mindenkinek s velünk, kik ott voltunk, mit sem törődve, - szavaltak egymásnak és szónokoltak, mint egy népgyűlés.

Így írta le azt másnap egy újság:

Fényes estély volt, gyönyörű publikum. - Jókainé szavalt, Balázsné-Bognár Vilma, a nemzeti színház operájának kiváló koloratur-énekesnője énekelt, Soldosné dalolt...

A hangverseny fénypontját *Liszt* játéka képezte, annál is inkább feszült figyelemmel várták az est eme piece de resistance-ját, mert jól tudták, hogy az édes dalok lánglelkű szerzője, *Rubinstein* csak azért jött messze észak honából, a fehér cárok fővárosából Budapestre, hogy meghallhassa Lisztől a Berlioz-féle Rákóczi-induló átíratát eljátszani.

Rubinstein az egész estén át kitűnő figyelem tárgya volt és látszott rajta, hogy szívesen időz a valóban érdekes, szellemes társaságban.

De mikor Liszt leült a zongorához, Rubinstein megszűnt beszélni, nem törődött környezetével és feszült figyelemmel csak azt a nagy művészóriást nézte, hallgatta, aki átszellemülten ült a zongoránál és hosszú, vékony újjáival varázshangokat csalt ki a húrokból.

Volt valami Liszt játékában, de sőt egész lényében, ami emlékeztetett a hamelni patkányfogóra, aki mindenkit elbűvölt és ebben a tulajdonságban rejlenek talán leginkább óriási sikerei.

Hogy miképpen játszotta Liszt a Rákóczi-indulót, arról írni fölösleges. - A győzelem diadal-mámora, a veszített csaták keserve, a bújdosó honfi megmérhetetlen bánata, minden benne volt ezekben a föld feletti hangokban - aki hallotta azokat, nem feledheti el soha...

És mikor a játék véget ért és a lenyűgöző varázs egy pillanatra engedett, fölhangzott a taps-vihar és mindenki sietett a maestro-hoz, aki mint egy valódi király, nyájas mosolylyal, lekötelezőleg fogadta a hódolatot.

És ekkor történt az a jelenet, amit az emberek nem fognak elfelejteni soha. Belekerül ez a zeneművészet történetébe és évszázadok multával is tanítani fogják a zeneiskolában.

A hódolók közé ugyanis egyszerre csak odalépett Rubinstein is; hosszan, sokáig tartotta kezei közt a zongorakirály kezét, aztán egyszerre térdre borult előtte és *megcsókolta a maestro ujjait*.

Soha hatalmasabban nem manifestálta még lángszellem a hódolatát ékeesebben, mint akkor!

A teremben mély csönd támadt és minden szem meghatottan függött azon a két férfión, akik mind a ketten olyan nagyok voltak a művészet örökké fenséges birodalmában.

*

Azért még sem lett semmi baj. A nagy extázis még tartott egy ideig, elragadt ránk is, mikor megtudtuk, mi történt, de amint elragadt, meg is oszlott s egy fél óra múlva mindnyájan rájöttünk, hogy gyenge, törékeny emberek vagyunk; a lelkünk erős lehet bár és magasan szárnyalhat, de testünket hívogatólag lecsalja maga mellé a terített asztal, és mi engedtünk az ördög incselkedéseinek, mely ezúttal a gyomrunkba költözött volt bele.

S amint az első pohár Mummot kitöltik, egyszerre megjelenik a teremben Arany Ferkó, az akkori jeunesse d'ore egyik kedvelt cigányprímása negyedmagával, azért, hogy az illusztris vendégnek bemutassa a töről metszett magyar népdalt, még pedig úgy, ahogy *születik*.

Ennek pedig az a nyitja, hogy jelen volt az estélyen Németh János is, a művésznő nagybátyja, aki *Szentirmay Elemér* néven szebbnél-szebb dalokkal gazdagította a magyar népdalirodalmat.

Németh János ekkor csinálta azt, az azóta világhírré vergődött és a magyar cigányok hegedűivel Amerikában is polgárjogot nyert nótát, hogy:

„Túl a Tiszán Devecserbe,
Ketten ülnek a nyeregbe.”

A kis nóta különben nem ezzel a verssel született. Akkor este így danolták legelőször:

„Esteledik, alkonyodik
Rózsám haza készülődik,
Ne menj el, maradj itt,
Majd meglátod jobb lesz itt,
Magad ülsz az ölemben!”

Ez a szöveg is ott született meg azon az estélyen; egy fiatal mágna csinálta; még pedig az eredeti szöveget egy Liszt által jegyzőkönyvéből sajátkezűleg kitépett lapra. Ugyancsak ekkor és itt termett Szentirmaynak: „Jaj de habos Szellő lovam zablája...” kezdetű gyönyörű hallgatója is.

Rubinstein el volt ragadtatva a magyar dalok melodikus voltától és különösen azt bámulta, hogy terem nóta és szöveg egyszerre oly hihetetlen gyorsasággal és hogy ezt a cigány egyszerű hallásra, kotta nélkül mindjárt el is játsza.

A csárdástánc is rendkívül tetszett neki, amit Ravasz Ilona, aki kitűnő táncosnő is volt, a mester kívánságára táncolt el egy akkor nagyban szerepelt előkelő úrfival, aki ma már régen nős ember és kerületi főnök Boszniában.

Rubinstein megállt a táncolók előtt, egészen közel hozzájuk és valódi gyönyörrel szemlélte a daliás nemzeti táncot. Halvány arca kipirult, szemei csillogtak és végre elragadtatással kezdett tapsolni:

- Jamais pareille de chose! - kiáltott fel Liszt felé fordulva. - Ez a nemzet nemcsak dalaiban, de táncában is kifejezi a magyar kedély legapróbb nuançe-át is. Nem tánc ez, de festmény; a déli-bábos pusztá csikósaival és a szabadság örök nagy szerelmével lefestve. Bravo bravissimo!

És lelkesülten tapsolt, és mikor vége volt a táncnak, ismételten megszorította Ravasz Ilonának és táncosának a kezét.

Rubinstein, mint minden nagy szellem, lekötelező nyájassággal társalgott és a hihetlenségig ment szerénysége. Az estélyen, mely tiszteletére volt pedig rendezve, mindig a háttérbe vonult és Lisztnek engedte át az ünnepeltetést, aki élénk temperamentumával csakhamar központja is volt a társaságnak és magával ragadott mindenkit.

Én azonban - bocsássa meg nékem a másik nagy halott, ezen az estén csakis Rubinsteint néztem, vele nem tudott betelni a szemem és a szívem.

Míntha most is előttem volna sápadt, bajusz és szakál nélküli hátra fésült dús hajjal, csillámló, majd sajátságosan elborongó, kissé mélyen fekvő szemeivel.

Rubinstein meglepően hasonlított Liszthez és azért is a nagy maestro sohasem hívta őt másképen, mint „kedves II-ikom.”

*

Sokat megtudtam róla, mit sem azelőtt, sem azóta nem olvastam sehol.

Helén orosz nagyhercegnő pártfogását, melyben Rubinsteint részesítette, sokan félremagyarázták. A fiatal művésznak a kamnoi-vosztrovi palotában volt fényes lakása. 1850-től 1853-ig volt a nagyhercegnő udvarában Rubinstein és a szellemes nagyhercegnő soha nem hívta őt másként, mint „zenei kályhafűtőjének” és azt állította, hogy az orosz-télbe Rubinstein képes csak meleget önteni és a hómezőkön rózsákat fakasztani.

Udvari körökben nagyon sokat suttoztak akkoriban arról, hogy Helén nagyhercegnő nemcsak a zseniális muzsikust szereti a rendkívül érdekes arcú, sötét szemű emberben, de hogy a férfinak is volt része abban; azonban minden intrikával sem bírták a cári udvarnál lehetlenné tenni. Még a hatalmas, mindenkitől rettegett I. Miklós cárnak is kedvence volt Rubinstein; gyakran elment Helén nagyhercegnő estélyeire, ilyenkor egészen kedélyesen leült Rubinstein mellé a zongorához, figyelmeztette egyik-másik dalra, és ha Rubinstein véletlenül nem emlékezett, Miklós cár el is fűtyülte a motívumot.

- Que fait son excellence? - Így kérdezősködött I. Miklós cár Helén nagyhercegnőnél mindig Rubinstein felől, mert tudta, hogy a nagy művész sokszor ideges, rossz kedvű, kompozícióba van elmerülve ilyenkor és még a hatalmasok leghatalmasabbjának: az orosz cárnak sem ült le zongorázni.

A kamenoivosztrovi szép napok alatt rendkívül produktív volt Rubinstein szelleme, a szebb-nél-szebb kompozíciók csak úgy termettek és a gyöngéd lelkületű, a művészt a rajongásig tisztelő nagyhercegnő szalonjában komponálta Rubinstein egyik legszebb dalát is: „Es blinkt der Thau.”

De a kóbor hindú vérlángja, az igazi bohème-temperamentum, mely a nagy művészeket, a nagy költőket a paradicsomból is képes volna kiragadni, Rubinsteinban is fölébredt és egy szép napon ott hagyta a fényes palotát és fejedelmi Mecénását.

Keveset beszéltek aztán erről a dologról és a nagy művésznek külső zajos sikerei nem hagytak időt magánéletével is foglalkozni.

Különb is Rubinstein életében a nők, noha rendkívül nagy bámulójuk volt, még sem játszottak olyan nagy szerepet, mint például Chopin, vagy Liszt életében.

Egy másik orosz nő volt még reá nagy befolyással: Berg tábornoknak, Varsó teljhatalmú kormányzójának a leánya.

Varsóban egy hangversenyen látta, hallotta először meg az ábrándos leány a művészt, akit már híre megelőzött. Zongorajátéka annyira elbűvölte, hogy mikor a hangversenyről hazament szülőivel, szótlanul magába mélyedt és mint egy álomjáró járta be a kormányzói palota tágas termeit.

Midőn aztán a teljhatalmú nagy úr estélyt adva a művész tiszteletére, meghívta azt, a leány, egy önfeledt pillanatban, a téli kert pálmái közt bevallotta Rubinsteinnak, hogy szereti...

A művész inkább megijedt, mint örült ennek a kijelentésnek. Tudta, hogy Berg tábornok soha sem egyezne belé, hogy leánya a neje legyen és ezért is először le akarta beszélni szerelméről a leányt.

De a szenvedélyes, ábrándos leány makacsul ragaszkodott szerelméhez és elhatározta, hogy megszökik a művészszel.

Végre a fiatalos hév, a szenvedély elementáris ereje, magával ragadta Rubinsteint is.

A szökésre minden készen állt már, és csak az utolsó pillanatban hiúsította meg a kormányzó a szerelmesek tervét...

Rubinstein egy év múlva ismét Varsóban hangversenyzett, de Berg tábornok nem vitte el többé leányát a veszedelmes művész hangversenyére, sem estélyt nem rendezett tiszteletére.

A szerelmes szív azonban találékony, a leány, mindig közbenjárásra kész komornák segélyével, kiszökött a palotából, és elment oda, ahol Rubinstein játszott.

Az orosz-tél dermesztő fagyában, az utcán maradt állva, az ablak alatt, mint mákonyt szíva magába a varázsos édes hangokat, amelyeket a művész a billentyűkből kicsalt.

Egész szívével, lelkével szívta magába a csodásan szép hangokat és nem érezte a hideget, nem érezte hogy hűll rá a hó és hogy lesz rajta és körülötte minden egyre fehérebb, fehérebb, míg végre úgy állt ott a sápadt hold fényétől elárasztva, mintha halotti szemfödél borítna.

A szép leány hazament aztán... tüdőgyulladást kapott és egy hét múlva eltemették. Rubinstein szívből meggyászolta és egyik bús dalában örökítette meg emlékét.

Most már ő is elköltözött.

A poéták és művészeknek két kiváltságos betegsége van, a tüdővész és a szívbaj. Rubinsteint is ez utóbbi ölte meg.

Rosszul rendezte be ezt úgy a sors, hogy azok, akik mindig a szívükre hallgatnak, akik úgyszólván szívükkel élnek, azoknak éppen a szívük legyen a legnagyobb ellenségük.

Meghalt, - de még soká, soká fog hangzani a szalonokban, édes női ajkáról, a sötét tónusú, búbanatos melódia a szép szultán leányáról és a rabszolgáról az Asrák törzséből, akik - meghalnak, ha szeretnek...

IRODALMI SZALONOK.

A főrangú francia leányok komolyabb irányú nevelését XIV. Lajos és Maintenon asszony szerelmének köszönhatték. Órákig elüldögélt a *Roi soleil* a művelt, nagyeszű nő saint-cyri szalonjában, ahol a remek-művek felolvasását szellemes causerievel élénkítették.

Ennek a mintájára alakultak azután a későbbi irodalmi szalonok.

Talán nem is az utánzás, hanem az életszükség teremtette meg nálunk is az irodalom újjászületésének már hajnalán azokat a litteratus társaságokat, amelyek minden tudákos színezet nélkül a háziasszony kedves, meleg „nappali”-jában, vagy a fehér asztal mellett, poharazás közben és pipa-szóval tárgyalták az irodalom, művészet, társasélet minden kérdését.

Nem a vagyon és rang tartotta fenn ezeket a társasösszejöveteleket. Nem is igen tanyáztak már a XVIII. században a főúri kastélyokban. Azok nagyobbbrészt elnémetesedtek, elfranciásodtak már akkor. A nemzetfentartó és alkotó középnemesség volt azok megteremtője. Szülőjük pedig többnyire: a *szerelem*.

Nem fér meg a lángoló érzés az író szívében. Kitör és rokonlelket keres, amely őt megértse, viszontszeresse, amelyet ő felvirágozzon, glóriával övezzen, felruházzon saját lelke minden ábrándjával.

Érdekes, hogy első irodalmi szalonjaink egyikét a tiroli származású Markovics grófné létesítette, aki maga egy kukkot sem tudott még akkor magyarul. Nála találkoztak az Uránia-kör tagjai, az aufkláristák, a tudósok s mindezt azért tette, hogy imádott Kármánjának kört teremtsen, ahol az érvényesülhessen. Örök kára irodalmunknak, hogy Markovicsné szerelme csak szalmaláng volt. Fellobbant, elhamvadt s vele kialudt Kármán nemes lelkének szikrája.

Kevésbé elegáns, de nem kevésbé érdekes volt Bédyné irodalmi köre Komáromban. Ócska krónikák szerint Juliána asszony lelkesedését Csokonai Vitéz Mihály iránti gerjedelme táplálta. Délutánonként a Bédy szenátor kertjében gyűlt össze a társaság. Bédyné leginkább a fiatal lányokat vont a körébe. Csokonai elhozta verseit vagy egy új könyvet; kevés akadt akkoriban. A szebb részeket felolvasták, elszavalták. Nótákat csináltak s gitár mellett el is énekelték. Verses charade-okat rögtönöztek; a háziasszony, házigazda nevenapján ünnepi játékokat rendeztek. Itt ösmerkedett meg Csokonai Lillájával. Milyen érzésekkel viseltetett a költő Bédyné iránt, még ma sincs egészen felderítve. De az tény, hogy Bédynét emésztette a féltékenység. S véget értek az idyllek, mikor a trillák és Lillák dalnoka elment a messze Somogyba professzornak.

A Dunántúl irodalmi életének, a helikoni ünnepeknek benső indító oka szintén a szerelem volt. Itt hódolt Festetich László, a nagy György fia, szíve hölgyének: Dukai Takács Juditnak.

A múlt század huszas-harmincas éveiben számos irodalmi szalonja volt Pestnek. Első helyen állt gróf Teleki Lászlóé. Neje, Mészáros Johanna, részt vett az akkor megindult feminista-mozgalmakban. Ezt a kört - kivételképen - nem a szerelem hozta létre. Nem is annyira a vidám múzsákat ápolták itt, mint komoly társadalmi és tudományos kérdéseket vitattak.

Nagyon kedélyes kör volt a Vitkoviché. A „jó kis szerb”, - amint író társai hívták - zöldfa-utcai háza kapuját mindig nyitva tartotta. Ide szállt Kazinczy, Szemere Pál, Döbrentei, aki mikor a gróf Gyulaiéknál volt nevelő, Erdélyből Pestre jövet így jelenté érkezését: „Jövök, Miskám lelkem, minden meringyástól és hogy öleljelek, lángolok a vágytól”. Theodora asszony volt Vitkovich Egeriája. Imádta, bálványozta és féltette egyenlő hévvel. Más férfinak még csak

pillantani sem volt szabad reá. Ha vásárolni ment s ő nem kísérhette el, titkon utána küldte inasát, aki minden útjáért két Schein-forintot kapott, hogy híven elreferálja, hol járt, kivel beszélt az asszony. S jaj volt, ha a legény jelentése nem quadrált Theodora szavaival. Az ablakból soká lesett utána. Egyszer csak az mentette meg, hogy ki nem bukott, mert a zsalugáter kapcsa beleakadt szürke vitorlavászon kaputrokkjába. Nem is eresztett házához csak megülledett bácsikat. De még azoknak se nézte el a legártatlanabb tréfát sem.

Egyszer vidám disznótort ültek. Pompás tormás disznófő került az asztalra. A jó Szemere Pál dicsérte a háziasszonyt és nyájasan, atyailag „cirógatá meg barna, lobogó hajait”. Iszonyú dűhbe jött ennek láttára Miska. Fülénél fogva megragadta a disznófőt s adta-teremtettéze vágta Szemeréhez.

„Kimogyorópálcázom, aki Durcsihoz mer nyúlni!”

A nagy zene-bonát Kazinczy tapintata csillapította le. Megbékéltek. Szemere még tréfás rigmust is írt az esetről:

„Böszülten fuj, mint bösz bika,
Olyan dühös a kis Miska,
S ha tserélsz szót Durcsijával,
Meg is ken mogyoróhájjal.”

Kevésbé ösmert, de nagyon figyelemreméltó irodalmi szalont tartott Weinmüller Franciska Komáromban.

Atyjától, Weinmüller Bálinttól örökölt egy nyomdát, meg a dédanyáinak idejében országos hírű „komáromi kalendárium”-ot. Több százezer exemplarisban nyomatták ezt a naptárt s gazdájának főúri jövedelmet hozott. A minden szép és jó iránt fogékony, igazi művészi érzékkel bíró Franciska ennél fogva kiválóan elegáns házat is tartott. Szobái, az értékes képekkel, szőnyegekkel, műbecscsel bíró apróságokkal hasonlítottak valami kisebb fajta múzeumhoz. Ruháit, cipőit, még keztyűit is Párizsból hozatta s igen sokat tartott rá, hogy kisebb láb, kisebb kéz nem akadt a széles vármegyében.

Ghyczy Kálmán - akkoriban fiatal főjegyző még - öt és háromnegyedes keztyűt talált az *Angliában*. Egyenesen a Weinmüller-portára vitte:

- Ilyen keztyűje csak az *olympusi berek* asszonyának lehet.

Olympusi bereknek nevezték ugyanis a Franciska házat, mert ott összpontosult a komáromi irodalmi világ. „A királynő kegyeit a csinos, formás, gavalléros Czuczor Gergely bírja s erről sokat és szívesen suttognak a városban, s mert elvállalá a kalendárium redigálását is, az *olympusi berekben* tökéletesen házigazda módjára viselkedik” - írja Tóth Lőrinc egyik Petrisevich Horváth Lázárhoz intézett levelében. Czuczor verseivel, rigmusaival emelte a kalendárium népszerűségét, s mert már akkor szoros összeköttetésben állt a pesti irodalmi körökkel, felránduló kollegáit rendre a Weinmüller-házba vezette. A selyemmel, bársonnyal borított termekben irodalomról, művészetről folyt ilyenkor a társalgás. Megbírálták az „*Arany Sas*”-ban játszó színészek játékát, a színre kerülő darabokat. Déryné, Megyéri, Lendvai is megfordultak az *olympusi berekben*, ahol a szellemi élvezetek után rendesen pompás vacsorában is részesültek a vendégek.

Czuczort és Weinmüller Franciskát már egymás nélkül el sem képzelhették a komáromiak. Nyáron a *szigeten*, ahol minden előkelőbb családnak kertje volt, filagoriával, díszes virágokkal, gyümölcsfákkal - télen a városi társaságokban, estélyeken jelentek meg. A már hírneves

poétát mindenki szívesen látta, az elegáns, elragadó társalgású Franciskáért pedig valósággal versenyre keltek a komáromi úri házak.

Az olympusi berek később feloszlott. Asszonyi csalfaság, hitszegés ásta meg a sírját. Franciska hűtelen lett poétájához. Egy ravasz, prózai kalmár, valami Bárány nevű érsekújvári boltos, csalta lépre s eltékozolta vagyonát is. Még a múlt század ötvenes éveiben élt a hajdani „királynő.” Elvéhedt, elbetegesedett már akkor. Nyomorúságban tengette napjait s dél-előttönként a német színház előtti promenádon üldögélt. Formás kis keze volt még akkor is. Láncos bőr *cekker*-ét szorongatta, és - várta Czuczor Gergelyt. A nemeslelkű, jószívű poéta rendesen arra is vette útját s alamizsnát adott a hűtlen múzsának.

Újabbi évtizedek irodalmi szalonjai közül kiválóan érdekes volt Veres Pálné-Beniczky Hermin vanyarci szalonja, amelynek középpontja Madách Imre volt. Majd Pesten a Rudnay Józsefnéé, amelyet borz-utcai kis akadémiának neveztek. De Gerandoék irodalmi szalonja már a legmagasabb niveaun állott. Nemcsak hazai, de külföldi írók, tudósok is tartottak ott felolvasásokat, szabad előadásokat. A ház úrnője, született Teleki Emma grófnő, s leánya, a nagyműveltségű Antonina, a hetvenes évek végén irányt adtak a pesti irodalmi szalonoknak.

RÉGI HAMISÍTÁSOK.

Hajdan, mikor csak arany- és ezüstpénz járta, az okirathamisítások voltak napirenden. A magyar törvénykönyvből ösmeretes Zömléni Gábor, aki V. László király uralkodása alatt árasztotta el az országot az ilyen hamisításokkal.

Gábor diák végzetes tudását az akkor élt legnagyobb urak, így a Rozgonyiak, Csákyak, Kompolthyak is nagyon megbecsülték és fölhasználták.

Egy alkalommal Széchenyi László, tapasztalva, hogy birtokai, hűtlenségi perek folytán, mind a koronára szállottak: Zömléni Gáborhoz fordult, aki Zsigmond király titkos pecsétjét meghamisítva, kiváltságlevelet adott arról, hogy a Csáky őseitől elkobzott javak a legközelebbi rokonokra szálljanak.

Így hamis okmányt készített Zömléni egy Polyák Péter nevű budai szabónak, meg egy Kókay nevezetű nemes embernek, hogy leányaikat fiúsíthassák. Legnevezetesebb azonban az a hamisítványa, amelyben egy gyilkos, Józsa, kegyelmet kap, és javaiba is visszahelyeztetik.

Végre rájöttek a hamisításokra és az országgyűlés halálra ítélte Zömlénit.

Érdekes az a vallomása, amelyet az 1448-iki országgyűlés színe előtt a következőkben tett meg a halálra szánt diák:

- Tudja meg mindenki, hogy azokat nem az illetők koholtatták csalárdul velem, akiknek részére kiadtam, hanem én koholtam azokat álnokul, és az illetők mindig azt hitték, hogy azok valódiak és igaz úton keletkeztek. Senki se gyanúskodjék tehát, hogy az említettekre nézve azok vétkesek lennének, mert nem az ő családságukból, de az enyémből vannak.

Ez a vallomás különben, köztudomásúlag, szóról-szóra benne van Verböczy István *Tripartitum*ának egyik részében is.

Igaz ugyan, hogy a boldogtalan, halálra ítélt diák vallomását sem igen hitte el senki, de szükséges volt, hogy a becsületét mentse meg azoknak a nemes uraknak, akik a hamisítványok kiderülése után a nélkül is károsodtak.

Ez volt talán a legnagyobb okirathamisítás mindazok közt, amelyek előfordulnak a törtélemben. Mindazáltal hiteles adatok mutatják, hogy *armális* leveleket, leszármazást, nemességet igazoló bizonyítványokat még a múlt században is eleget gyártottak.

Híres volt ezen a téren Szalay János. Vasvármegyéből származott, olyan temperamentummal, aminő az igazi kalandoroknak van.

Esztendőről-esztendőre nem tett egyebet, mint széltében-hosszában becsatangolta Erdélyt és Magyarországot, s néhány márjásért akárhány olyan embert besegített a nemesek sorába, akinek minden ivadéka jobbágyi renden volt.

Így 1770-ben történt, hogy Borsod vármegyében, Harsány faluban egy Székely Benedek nevű paraszt járult a megyegyűlés elé és föl kívánta magát vétetni a nemesek sorába.

Kérése mellett bemutatta Marosszéknek kiállított bizonyítványát, valamint azt a címereslevelet, amelyet őseinek Izabella királyné még 1547-ben adományozott.

A vármegye urai azonban, szigorúan megvizsgáltatván a dokumentumokat, különösen a marosszéki bizonyítványnál jöttek rá a hamisításra.

Kemény vallatóra fogták tehát a parasztot, aki szigorú büntetéstől rettegve, töredelmes vallomást tett, megmondva, hogy Szalay János készítette neki ezeket a dokumentumokat.

Szalay Jánost csakhamar előállították, s miután bizonyos Kozma István nevezetű szolgabíró vallatóra fogta, mindent kivett belőle.

A *tortúrától* való félelmében olyan őszinte lett Szalay János uram, hogy öröm volt hallgatni. Így aztán kisült a vallatás során, hogy a kis-szentmiklósi Barsiaknak is ő csinálta az ékes, pecsétetes címerlevelet, nemkülönben a kecskeméti bírónak, Végh Mihálynak.

Érdekes volt vallomásában az is, hogy miként jutott a pecsétekhez. Vándorló mesterlegényeket fogott el ugyanis az úton, s ezekkel vágatta a szükséges címert, a bizonyítványokat pedig kicsapott diákokkal másoltatta le rendesen.

Szalay János maga azonban valóságos nemesember volt: Vasvármegye Kutlac nevű pusztáján született, ahol atyjának értékes, szép kúriája volt valamikor. Elég jó nevelésben részesült, s ifjú éveiben - 1758-59-ben - nagybarcsai Barcsay Lászlónál *lovaslegény* volt, majd hét évig a tiszttartói állást töltötte be. Erdélyben, Násznánfalván vette föl a házasság kötelékét is, Rósa Klárát vezetve oltárhoz. Mindazáltal nem igen maradt meg a házi tűzhelynél: egyre kóborolt, és rendes hivatalviselés helyett mindenféle hamisításokkal szerezte meg kenyerét.

Kozma István szolgabíró előtt tett vallomásai közül érdekes, mikor arra felel, hogyan szerezte meg a Szent-Miklóson lakozó Barsi András és János címerlevelét.

Vallomása szóról szóra így hangzik:

- Kis-győri Barsy Istvánnak és Jánosnak a jászói konventből hoztam el igazi nemes levelüket. Erről aztán pergamenten hamis függő-pecséttel készítettek irattam le Füzy nevű júristával, kipingáltatván ezt az egri piktórral. (Adós maradván ennek három forinttal, az originális most is birtokában vagyon.) Egerben a *német* kápolna alatt a *maklári hostyán* szálláson volt júrista, Füzinék pajtása, írta föl az armálisra a neveket... Gyöngyös és Eger közt összetalálkozva két vándorló legénnyel, az egyik *cinngisser* volt, a másik pecsétcsináló, ezeket lakásomra vive Egerbe, velök csináltattam meg a Barsiak igazi nemes címerén levő pecsét másolatját. Azon pecsétet aztán, amelylyel a Barsiak hamis armális-levelét megpecsételtem, a tihaméri korcsmárosnak a maklári hostyán lévő s általam bérben bírt házában az asztal lába alá, amely a nyoszolya felől van, ástam el.

Szalay János töredelmes vallomásával elkerülte a tortúrát, úgy a halálbüntetést is. Néhány évre elcsukták a miskolci börtönbe, de mint régi krónikák írják, onnan kikerülve, újra megkezdte és haláláig folytatta is okirat-hamisításból álló mesterségét.

Úgy mint nemrégiben a kiváltság- és nemesi leveleket hamisították, úgy később, a papíros-pénz behozatalával, a bankócsinálás jött divatba.

A XVIII. század vége felé történt, hogy ózdi és zádorházi *Sturmann* Márton, családjával együtt a budai fürdőket használta. A kúrárt pontosan betartva reggelenként, a délutánokat szórakozásra használta a nemes úr, s ha partieja akadt: egy-egy kis kommersz-játéknak sem volt ellensége.

- Kicsibe, mulatságbul, - mondotta rendesen, pedig nagyban is játszhatott volna a gömöri koalíciós vashámorok dús jövedelméből.

A délutáni partienál ismerkedett meg *Sturmann* Márton egy *Soltész* nevű fiatalemberrel, aki nagyon elegáns volt és annyira síma, hogy a consiliarius úr szinte sokallotta is ezt a nagy finomságot.

Nagyban játszott, mindig új bankót véve elő selyemmel, gyöngygyel hímzett tárcájából.

A consiliarius csak nézte a hazardírozást, s midőn egy alkalommal szintén ott ült a kártyázók körül, játék végén egyszerre csak hozzáfordult Soltész, kérve, nem tudna-e egy ezrest váltani.

Sturmann Márton talán a vizesréti kastély küszöbét se lépte át öt-hatezer forint nélkül, hogyne lett volna hát nála pénz a budai fürdőben!

Elővette a négyfelényíló degesz bugyellárist és leolvassa a pénzt, átvette Soltésztól az ezrest.

- Ejnye, de ropog - jegyzé meg aztán tréfásan megpörgetve újjai közt a nagy bankót, akár csak most került volna ki a présből.

A fiatal gavallér arcán mintha valami gyors árny suhant volna végig erre a mondásra, de aztán föl kacagott és tovább folytatta a játékot.

Néhány hónap múlva Bécsbe utazott Sturmann Márton, és az *Arany bárány* című vendégfogadóba szállott meg, ott került véletlenül a sor Soltész ezresének a fölváltására.

Hogy kezébe vette a pénzt a vastag vendéglős, ijedten tekintett föl a consiliarius úrra:

- Euer Gnaden, hamis ez a pénz... bitte um Vergebung - dadogta halottsápadtan, aztán leeresztette a kezét, mintha tüzes taplóhoz nyúlt volna.

Sturmann Márton elképedt. Most jutott csak eszébe, milyen furcsának tűnt föl neki is ez a bankó ott a budai fürdőben.

A kancellárián akadva dolga, oda ment, s benyitva egyik hivatalos szobába, sűrű füst-fellegekbe burkolva, nagy beszédben találta az urakat.

Épen egy érdekes pénzhamisítást tárgyaltak, amelynek a híre frissen érkezett Magyarországból.

A banda vezére valami Soltész - előkelő, gavalléros viseletű fiatal ember - magyarázta egyik fiatal koncipista - aztán elmondta rendre a történetet.

Soltész évek óta üzte a bankóhamisítást, még pedig oly rendkívüli ügyességgel, hogy, ha árulója nem akad, talán holtig folytathatta volna csalárd mesterségét.

Egy alkalommal azonban, egy Péteri nevezetű cinkostársának nem akart elegendő osztalékot adni a nyereségből s ez dühében följelentette. A prést, simítókat, papirost mindig magával hordta Soltész. Akárhova utazott, nagy bőrkofferekbe pakolta eszközeit, úgy, hogy a koffereket nehézségük miatt akárhány gyorsparaszt föl sem akarta tenni kocsijára.

Óriási feltűnést okozott Péteri följelentése, de még nagyobbat az egész ügynek a vége.

Soltészt nem lehetett kézrekeríteni - mígnem egy napon, a Vác és Balassa-Gyarmat közti országúton kirabolva és meggyilkolva találtak egy dúsgazdag kupecet.

Az esemény után öt napra maga jelentkezett Soltész, bevallva, hogy ő gyilkolta meg és fosztotta ki a marhakereskedőt. Vallomása után hanyagul vetette oda:

- Nemes ember vagyok, komisz bankócsinálásért áttalottam a vármegye kenyerét enni: így vegyék a fejemet. Úgy se ér az élet a bankóprés nélkül egy pipadohányt se.

Sturmann Márton látta még a siralomházban is Soltészt, aki akkor már kissé alábbhagyott hányivetiségével. Imádkozott egy nagy, kopott táblájú könyvből, és sóhajtozva emlegette, hogy a szülők csak ne szoktassák pénzre zsenge korú gyermekeiket. Neki sokat adtak szülői, s mikor nem tehették többé, akkor vetemedett a bankócsinálásra.

Az 1848-49. szabadságharc után óriási port vert föl egy erdélyrészi szép asszony, L. E. grófné bankóhamisítási pöre.

A grófné kastélyának kertjében találták meg a prést, s egy lengyel emigráns volt az, aki a hamis pénzt gyártotta. Azt mondták, hogy szoros viszony fűzte össze a grófnővel, s a két cinkos annyira jól őrizte titkát, hogy az elpusztult kastélyt, birtokot valóságos paradicsommá tették a dús jövedelemből.

L. E. nagy pazarlása ébresztett gyanút, s mikor letartóztatták, nem tagadott semmit. Sajátságos volt védekezésének az a pontja, amelylyel, erősen állította hogy csupán azért csinált hamis bankót, *hogy ezzel a bécsi kormánynak kárt okozzon.*

A hatvanas évek vége felé D. pestmegyei faluban is volt egy hamis bankót gyártó szövetkezet. G. nemes úr volt a banda feje, és az ő házában, amely alkalmas helyen, épen a falu szélén feküdt, gyártották a hamis pénzt.

Meglehetősen ügyetlenek voltak azonban a bankók rajzai, úgy hogy csakhamar rájöttek a dologra és letartóztatták G.-t. A vizsgálat sokáig tartott, végre a banda-vezért becsukták a pesti vármegyeházára, a cinkosok is kaptak néhány hónapot, a prést pedig elégették.

Jól emlékezem, hogy gyermekkoromban mindig bizonyos félelemmel mentünk el pajtásaimmal ez előtt a ház előtt. Udvarát kötésig érő paraj, bürök, meg laboda lepte el, összetöredezett, megvakult ablakain ki s becsatangolt a jajgató, sivalkodó őszi szél...

VAY ÁDÁM NEMZETSÉGE.

A család eredetéről már a regés idők homályában találunk említést. A *csodaszarvas* történetét Arany János is megénekelte. Árpáddal, a Tanács folyó mellékéről jött az első ős, aki már a régi hazában is *sátoraljá*-hoz tartozott. Afféle pogány herceg volt, mint azok a *Zich*-ek, akik Ázsiában tett utazása alkalmából Zichy Jenőt olyan atyafiságos szeretettel fogadták.

Honfoglaló fejedelmünkkel Bereg ködös földén táborozott az első ős. Mint az ócska krónikás vers mondja:

„Selyem haja szög volt - széles vállát verte”.

Gavallér hajlandóságai lehettek, mert amikor Árpád apánk egy s más vadászsákmány után küldené vala:

„Felugra egy szarvas, a gyönyörűséges állat előtt pedig egy tündérlány erede futásnak...”

Három napig nem látták a táborban ettől fogvást a deli leventét, aki vadászsákmány helyett a tündérlánnyal tért vissza társaihoz:

„Aki nem is méne vissza tündérországba, de ott marada szöghajú Voyánál.”

Eddig a rege. A szájhagyomány.

Nincs a familiának se „Zöld könyve”, mint a Csákyaknak, se képes Diariuma, mint a Hallerok híres krónikája. Indolens, igazi ázsiai faj volt - azt hiszem, még a betűvetést is röstellte, ha nem kellett épen.

Hiteles adatok szerint 994-ben tétetődik említés az első Vayról. Még *Vojá*-nak hívták s István királylyal egy napon vette föl a keresztséget - Tamás nevet kapván.

Erről az ősről már megemlékezik a család diplomás levele is, címere pedig a regére támaszkodva valóban a *csodaszarvas*, amelyet 1441-ben megújít Zsigmond király. A teljes címer, körülvéve hercegi paláttal, egyike legszebb címereinknek.

Nem hiába vész el eredetük a regében - kivált a familia régibb tagjai közt alig találunk chablon-alakot. Csupa szív, csupa ideg, csupa temperamentum ember valamennyi. Valamennyi fölkelésben, szabadságharcban, nemzeti küzdelemben ott találjuk a Vayakat. Soha azonban a „bécsi kárpitós szobában.” Nem hajszolták az udvar kegyét, koldúsbotra jutottak a *nagyságos fejedelem* igazáért és soha nem hajladoztak senki emberfia előtt. *Törtek - de nem hajoltak*. A fegyelmezetlen, szilaj kuruc vér soha se higgadt le. Keserűségekbe, bajba vitt akárhányat a familiából, de azért se a sorssal, se semmiféle rendszabályokkal megalkudni nem tudott egyik se. Extrém mindenben - odaadja utolsó ingét, a sértést azonban ha megbocsátja is, sohasem felejtí.

Már a XII. században nagy tisztséget visel a családnak nem egy tagja. Pál 1441-ben Constanzába kíséri Zsigmond királyt. Imre 1516-ban váradi kanonok. Rendkívül nagy tudású, fölvilágosodott férfi.

Az újabb korszakban legnagyobb szereplésük a Vayaknak Rákóczi szabadságharcára esik. Valóságos fanatikus hívei voltak a „Rákóczi-szeretet”-nek, amely őket „romlásba, pusztulásba kergeté.” Mihály ott halt meg az onódi táborban, László Bécs-Újhelyen szenvedett fogságot, míg Ádám a bújdosásba is követvén urát, Danckában húnyta örök álomra szemét.

Legenda, história, szájhagyomány sok virtuosos cselekedetét, bravúrját, kalandját megőrizte egyik-másik Vaynak. Forró, turbulens vérük kívánta az asszonyt. Minden erükben, izmukban ott lüktetett az a lázas, soha sem nyugvó vágy, amelyről néhai való jó Mikes Kelemen mondja:

- Amíg élünk, addig csak magunkban hordozzuk a természetet és az oldalcsontunkat csak kell szeretnünk, akár akarjuk, akár sem.

Született feudális várúr volt valamennyi. Olyan makacs akarattal, amit a magyar így ír körül: *Neki megy fejjel a falnak*.

Még a reformáció előtti időkben történt, - talán I. László volt a történet hőse, - híre járt, hogy fekete nyúl jár a vajai vár körül. A nagyúr kiadta rendeletbe, jelentsék, ha látják a ritka példányt. Azt neki zsákmányul kell ejteni. Épen karácsony első napján, misére harangoztak a várkápolnában, mikor csak lihegve jön egy szolga:

- Mutatkozott a fekete nyúl.

- Nosza, rajta! Nyergeltetni! - parancsolt Vay László. - Ki az ugarra.

Könyörögve-könyörgött a várkáplán, ne menne ilyen szent napon agarászni. Ne fertőztesse meg az ünnepet. A várúr azonban éktelen káromkodásra fakadt, kirobogott kíséretével a felvonó-hídon, - de soha sem jött többé vissza. Elnyelte agarászás közben a dágvány, a Szabolcsban oly gyakori *vadvíz*. A népből azonban sohase lehetett kivenni azt a hitet, hogy a *fekete nyúl* maga a sátán volt, és elvitte Vay Lászlót, amiért megrontotta szent karácsony napját.

Kurucz Ádám egyik fia, Sámuel, Párizsba került a Bercsényi-huszárokkal. D'Albon Hortensia mátkája lett, „eggy szerfelette ékes és jómagabíró frantzia leányé”, de későbbi sorsáról keveset tudunk, mert ivadékai nem maradtak.

Érdekes alak I. Vay Ábrahám és Teleki Borbála fia, László. Ízig-vérig kuruc hajlamú, de azért 200 lovast szerel fel és elmegy a „burkus háborúba”, mert nem tud nyugodtan maradni. Verekedés, kaland kell vérenek minden áron. Az *óbester*, ez a neve a családban, különben is nagyon romantikus úr volt. Szerette a poézist, a muzsikát, s mikor Berlint megsarcolták, s a többi vezérek mind temérdek kincset szedtek össze, Vay László csak a „prusszus királynak egyik flautáját vivé el emlékül.”

II. Ábrahám - meghalt 1751-ben - négy fiút hagyott hátra. Mind a négy történelmi szerepet játszott. István mint dietai követ, a *Rescriptumokat* követő híres országgyűlésen „lángszavát hangoztatá” a magyar nyelv érdekében. Az ő patvaristája volt Berzeviczy Gergely, a későbbi első magyar nemzetgazda, aki édes anyjához intézett leveleiben színesen írja le a pozsonyi fényes, majd a berkeszi patriarchális életet.

Vay József, a „nagy Vay”, ahogy kortársai nevezték, a „kalapos király” aerája alatt élt, viselt nagy tisztségeket, de soha összeütközésbe a nemzeti szellemmel nem került. Mindíg nyíltan, leplezetlenül megmondta az igazat a császárnak, akit mint *embert*, mindenek felett becsült. A protestáns főurak vallásuk iránt mutatott toleranciája miatt is csoportosultak II. József köré; Vay pedig, maga is, mint nem mindennapi ember, mint *egyéniiség*, tudta az annyira félreismert, zseniális uralkodó jó tulajdonságait értékelni. Vay József *illuminátus* volt, Kazinczy szavaival szólván, „*azok közé tartozott, akik Miskolcon világot gyűjtének*.” Az ő első asszisztenssége mellett lépett Kazinczy a miskolci „lőzsiba” és „*ő tőle kapám az első testvéri tsókot*”, írja „Pályám emlékezete” című könyvében. Egyik geniális fia, József, telítve a XVIII. századvég eszméivel, lángoló szabadságszeretettel, egy kicsit világpolgári allűrökkel, külföldön bolyongott. Göttingában, Bonnban, „nálánál különbet nem ismerének a professzorok.” Később azonban forró vére sok kalandra vitte őt is. Végre az ízléseinek jobban megfelelő gall földre, Párizsba került, s itt meghalt, vagy eltűnt a nagy forradalmat követett deluriumban.

Öcscse, Vay Ábrahám, e néven a negyedik, talán még atyjánál is fényesebb szerepet játszott históriánkban. A Reform-országgyűlések legkitűnőbb szónokai közé tartozott. Lelkes, tüzes magyar, aki Széchenyi István után második alapítója az Akadémiának. Ő építtette az első magyar szobrásznak, Ferenczy Istvánnak budai műtermét is és rengeteget adakozott közművelődési és tudományos célokra.

Adoma, szállóige, temérdek forog Borsodban, Szabolcsban a Vayakról. Eszes, ötletes ember sok akadt köztük s valósággal klasszikusan szépek azok a szerelmes levelek, amelyeket Bécsből, majd Németalföldről, a szép gárdista írt. Későbbi éveiben még egy imádságos könyvet is szerkesztett az egykori nyalka vitéz. Udvari dámák rossznyelvűleg ráfogták, talán mert sok akadt levezekelni valója.

Ábrahám fiai majdnem mind szereplő és részben igen érdekes emberek voltak. Józsefnek Sobri-féle kalandjait más helyen jegyeztem fel. Péter, a Hohenzollern-Hechingen chevaux leger-ek híres szép hadnagya, orgyilkos fegyvertől találva esett el Vicenzában. Dániel, a Kossuth lapjának genális vezércikkírója, nagy nőbarát volt. Asszony okozta azt is, hogy politikai pályája derékban tört ketté. De ne bolygassuk a sírok nyugalmát. Vadrózsa-bokor befödte régen a kripták rácsát - és a vérvörös, dércsípte levelek késő őszben hullnak, hullanak alá. Mint megannyi vérző, reszkető, vonagló emberszív.

A BABONÁK SZEZONJA.

A babonának főszezonja épen a karácsony előtti tíz napra esik. Luca napja meg kiváltképpen a lányok babonáinak van szentelve.

Almába harapás, csillagnyírás, a fadobás - mindmegannyi Luca-napi kaballák. És nemcsak falusi parasztlányok, de az úri rend hölgyei is megcsinálnak ilyesmit, ha másból nem, *hec*-ből. Az almaharapás úgy történik, hogy Luca estéjén egy hámozatlan almába harap a lány, - aztán félreteszi, de minden este harap egy darabkát. Ha úgy esik - amihez egy kis kiszámítás is kell - hogy karácsony estéjére csak a csutka marad meg az almából, akkor megtalálja *Ádámját*, az az jövőendő élete párját.

A csillagnyírás egy tizenháromszögű csillagnak papírból való kivágása. Minden ágra egy-egy férfinév írnak föl. A csillagból aztán tizenhárom napig számítva, minden éjjel, sötétben, egyet-egyet letépnek. Amelyik név a tizenharmadik éjszakán kijön, olyan nevű férjet kap a csillagnyíró kisasszony. Éjfélkor a kapuból fát kidobni, s a hasáb merre-eséséből kiókumlálni, merre viszik férjhez a lányt, tisztán falusi szokás.

Előkelő körökben ellenben divatos, hogy a leány Luca-éjjelén tükröt tesz a vánkosa alá. Így bizonyos, hogy álmában meglátja jövőendőbelijét. Ezt a tükörrel való babonát remekül írja le Puskin az *Anyegin*-ben, ahol az Eugénbe szerelmes Tatjana tesz ilyen kísérletet.

Talán ma is vannak még faluk, ahol a Luca-széket faragják, amelynek hagyományos alakja, ősrégi időktől fogva varázserejűnek hitt pentagramm, vagyis boszorkányszög. Egy szabályos ötszög köré írt egyenszerű háromszögből alakuló csillag, mely ábrát már a pithagorikusok titkos szövetségük ismertető jeléül használták. Ezen a széken Luca napjától karácsony estéig, minden este egy-egy részt kell faragni s az éjféle mise alatt aztán aki ráül, meglátja a falu összes boszorkányait. Sok helyen bereteszelik az ajtókat s krétával keresztet rajzolnak a küszöbre, nehogy bejöjjön a lepedőbe burkolt, seprűvel járó *Luca* ijesztgetni a nőket, vagy megrontani a tehenet. Ennek a magyar *Lucá*-nak alakja az alpesi tartományokban járó *Perhta* vagy *Berthl*.

Az úri rend természetesen már régen nem követi ezeket a népszokásokat, de azért a babonának százféle fajtája századról-századra megmaradt a legfelső körökben is.

Magyar íróinknál gyakran találunk vonatkozást a babonákra. Ilyen mindjárt Kisfaludy Sándor Csobánc-ában a hazatérő Lászlónak és inasának, Farkasnak beszélgetése. Halálfejet találnak az útban, majd keresztbe fut a nyúl, mikor pedig a vár alá érnek, a *lélekváltságot* húzzák meg a templomban:

Úrfi, úrfi, - Szóla Farkas -
Én itt nem jól érzek.
Torba megyünk a faluba' -
Valakit megkérdézek.

Katona József színdarabban dolgozta fel december 13-ikának a babonáját. *Lucaszéke* című drámája ez, amelyet 1812 december 26-án játszottak először; a régi *Rundella*-színházban. A rémes színdarab vidéken nagyon sokáig divatozott, s a vidéki direktorok, december 13-án még az ötvenes években is adatták.

Az úgynevezett úri babonák közt leginkább helyet foglal a kártyavetés meg az asztaltáncoltatás. Erről sokat lehetne írni, mert tagadhatatlanul van abban egy kis kultúrtörténetileg

is érdekes momentum, hogy a legelőkelőbb körökből való asszonyok is vettettek maguknak néha kártyát. Évekkel ezelőtt, egy Kormányos Katalin nevezetű asszony járt be a főrangú dámákhoz, s arról volt híres, hogy csálhatatlanul megmondja a jövőt. Nem tudom, él-e még, gyakorolja-e tudományát ez a magyar Lenormand, akit állítólag még jeles államférfiak is oda rendelték magukhoz.

Az asztaltáncoltatás az ötvenes esztendőben divott leginkább, s alig volt úri család, ahol ott ne lett volna a háromlábú asztalka, magától író írónjával. Természetes, hogy az elnyomatás szomorú éveiben leginkább politikai menekültek, elesettek, kivégzettek vagy bebörtönözettek felől kérdezősködtek.

Borsodmegyében mai napig emlegetik a következő esetet: -y Miklósnál, nagyobb összejövétel alkalmával, a vendégek mulattatására ismét előhozták a háromlábú asztalt.

- *Hol van Petőfi?* - kérde egyik előkelő úr, könnyedén odatámaszkodva a háromlábú asztalhoz.

A társaság feszült figyelemmel leste, hogy mozdul meg az iron, amely gyors, apró, egyenletes betűkkel három szót írt a papírra: *a föld alatt*.

Megdöbbenve néztek össze, mert köztudomású, hogy az ötvenes években erősen tartotta magát a hit, hogy Petőfi Oroszországban van, s így nem tudták elhatározni, az asztalka válasza a szibériai ólomhányákat vagy a sírt érti-e.

A hipnotizmus és spiritizmus pár év előtt - de talán még ma is - épen olyan vesszőparipák voltak, mint a XVIII. században az alchymia. Hódolt akkor az aranycsinálás mesterségének számos művelt, komoly ember, így Barcsay, a testőr-író is, aki, mint ezt egy régi följegyzésben olvassuk, egy alkalommal huszonnégy óráig böjtölt, aztán Luca-éjszakáján megpróbált aranyat csinálni. „*Tsekély eredményt ére el - mondja följegyző - mert alig egy almányi ólommal vegyes masszát produkált.*”

Úri köreink hipnotikus mutatóványainak leginkább a tuzséri szomorú eset vetett véget, amely Salamon Ella halálával végződött. A verseci kútfűrő nem ekszperimentált többet s általában abban hagyták ezeket az egészségre oly káros produkciókat.

A vándorló ezüstforint ösmert jour-mulatság volt két-három év előtt, valamint divatozott - Camille Flammarion - nyomán telepathia tanáról vitatkozni. A lélek távolba hatása, vagy a távolérzés tana tényleg érdekes is. De ami ujdonságát illeti, csak fölújították, mert eféle mesékről már én régi öregektől is hallottam.

Még a múlt század húszas éveiben történt, hogy B. P.-né nemes úrasszony gyermekeihez órákat adni járt egy franczia. Vidám, mulatságos ember volt a monsieur, akivel a fiúk szívesen eltréfáltak, s mindig előre örültek a franczia órának.

Történt egy ízben, hogy a B. fiúk elkisérték óra után a franciát. Gyönyörű nyár-elői nap volt, hítták sétálni a városmajorba. De a monsieur valami dolga miatt nem fogadhatta el tanítványai ajánlatát, s a jövő óra utánra bízta őket.

- De eljőjön, monsieur! - könyörögtek a gyermekek, mire a francia tréfásan odavetette:

- Pour sure - - *Még ha meghalok is eljövök!*

Már örültek a fiúk az órának, s a régi divatú, nyílt folyosón várták a monsieur.

Egyszerre csak örömmel kiáltja el magát az idősebbik:

- Látod Adus, jön a francia. Most fordult be a kapun, már a garádicsra ért.

Az ifjabb B. erre oda is futott a lépcsőhöz, ahol szemközt jött rá a nyelvmester, mosolyogva, mint rendesen, kezét nyújtotta most a gyermek, de ijedten hátrált meg. A pusztá levegőbe markolt csak, a látomás pedig egyszerre eltűnt. Rémülten szaladtak be a gyermekek édesanyjukhoz, elmesélve az esetet. A nagyműveltségű, protestáns úrnő nyomban megpirongatta fiait, hogy nem röstelnek ilyes babonákkal előhozakodni. Hiába erősítette az idősebb, Márton, hogy még a madárfejes sétatálcáját is látta kezében, hiába Adus, hogy a levegőbe foszlott egyszerre a monsieur, anyjuk megsemm hallgatta őket.

Egy óra múlva azonban a monsieur cselédje jött át Pestről Budára, ahol B-ék laktak, s elmondta, hogy gazdája pont négy órákor, mikor át készült, hirtelen lerogyott és meghalt. Az idő persze megegyezett azzal az idővel, amikor a fiúk kedves tanítójukat jönni látták.

Moóron, valami másfél évtizede, történt a következő eset. U-y Ferenc előkelő nemes úrnak vendége érkezett, valami agglegény, aki egy közeli pusztán lakott özvegy édesanyjával.

Vacsora után a gazda bekísérte vendégét a számára elkészített szobába, aztán elköszönt.

Alig félóra múlva U-y még fent beszélgetett nejevel, mikor csak jön vissza a vendég azzal a különös kijelentéssel, hogy szobájában elfűjták a gyertyát.

U-y azt hitte hamarjában, hogy vendége fejében a jó moóri bor dolgozik egy kicsit. Azonban csakhamar be kellett látnia, hogy az öreges úr teljesen józan, s tréfálni sincs kedve.

U-yné azonnal rendelkezett, hogy más szobába helyezték a vendéget, de alig telepedett meg, ismét bejött, kijelentve, hogy ebben a szobában is elfűjták a gyertyát.

- Ez már több a kettőnél - mondotta a szép, fiatal háziasszony, aztán teát csináltatott s férjével együtt vállalkozott, hogy bemennek a vendég szobájába, megvárják, ismétlődik-e a tünemény.

Helyet foglaltak s az inas meggyújtotta az ezüst girandole-ban álló gyertyákat. Alig égtek azok azonban egy szempillantásig, egyszerre csak halk, lehelletszerű nesz hallatszott, olyan, mint amikor elfűjják a gyertyát s egyszerre sötét lett a szobában.

Reggelig felmaradtak aztán, mikor egyszerre csak lovaslegény vágatott be az udvarra s jelentette a vendégnek, hogy édesanyja hirtelen, szívszélhűdés folytán meghalt. Az agg úrnő halálkozásának ideje megegyezett azzal az idővel, amikor Moóron a gyertyák elaludtak.

Gyermekkoromban egy öreg úr mesélte, hogy mikor tőle nagyon messze lakó nagybátyja meghalt, zörgetést hallott ablakán. Gyorsan odalépett s egy hangot hallott, mely így szólt:

- A bácsi már úton van.

Kifutott a havas, hideg, sötét udvarra, de nem látott senkit. Egy hét múlva azonban levelet kapott, melyben nagybátyjának halálhírét jelentették.

Részemről, az én egyszerű kálvinista eszemmel, semmiféle földfeletti dologban nem hiszek, noha beösmérem, hogy a metafizika egyike a legszebb tudományoknak. Aristotelestől kezdve temérdek ilyen munkát olvastam el valamikor, sok olyan kérdésen töprengtem, amelyre nem birtam megtalálni a feleletet. Ezek között természetesen arról is, mi lesz a halál után - - Ez a nagy kérdőjel ma is kérdőjel a legbölcsebb elméknek is, s talán legjobb azt vallani, amit gyermekkorunkban belénk csepegtettek. A hitben való megnyugvás átsegít az élet és halál közti mesgye nehézségein.

RÉGI BOTRÁNY-REGÉNYEK.

A hetvenes években egy narancssárga borítéku könyv jelent meg a bécsi és budapesti könyvkereskedők kirakataiban.

Kemény, kereshetőben elküldte aztán egy álnevű feladó minden mágnás- és gentry-házhoz, úgy, hogy a mi fővárosunk és az osztrák székváros, a falusi ősi kastélyok és előkelő nemesi kuriák asztalán mindenütt ott volt a vékony, narancssárga borítéku füzet.

Mint kis fiú magam is kezembe vettem, de erősen hadilábon állván a góth betűkkel, csak a címlapig jutottam:

Fata-Morgana
von
Paul Sziglavy

Aztán hallottam apámat és barátjait beszélni a könyvről, akik mélyen megbotránkoztak, hogy vethet ilyesmit papírra nő.

Tehát a *Paul Sziglavy* csak nom de guerre volt, és alatta egy asszony lappangott.

Később többet is megtudtam.

A Paul Sziglavy álnév Bors Eleonora bárónőt, királyné ő felsége palota-hölgyét rejtette és az előkelő katonatiszt, a kivel a regény a lehető legelőnytelenebb oldalról foglalkozott, nem volt más, mint Edelsheim-Gyulay Lipót, a későbbi budapesti hadtestparancsnok.

A szalonokban úgy fecsegték akkor, hogy *Bors Lóri* bosszúból írta ezt a könyvet, mert Edelsheim báró hosszabb ideig udvarolt neki, sőt házasságot is ígért.

Később azonban szerelme lehűlt, áttétette magát Bécsből Magyarországra és tudni sem akart többé a bárónőről.

A könyv temérdek pikáns részletet tartalmazott a báró és a palotahölgy viszonyáról, mert utóbbi önmagát sem ártallotta pellengérré állítani, csak hogy bosszút állhasson azon, aki hűtlenül elhagyta.

A könyvben aztán a bárónak még egy magyarországi viszonyáról is volt szó, a melyet egy előkelő hölgygyel, R. Izával, Debreczenben kötött volt. A nyalka lovastiszt évekig hitegette a szellemes, diabolikus szépségű lányt, végre ráúnt, visszaküldte neki a jegygyűrűt és újra más állomásra helyeztetve magát, véget vetett a terhére való viszonyának. Így volt t. i. megírva a regényben, de a valóságnak nem felelt meg egészen.

Bors Lóri a báró minden dolgáról kíméletlenül lerántotta a leplet, és mindent túlzott, úgy hogy a *jó társaság*, a mely, kivált akkor, még nem volt ahhoz szokva, hogy magánügyeit a nyilvánosság piacznál lássa, megbotránkozott a pamphleten és pálczát tört írója fölé.

A megvetett szerelem bosszúja volt egy „*Gyöngyvirágok*” című regény is, mely a hatvanas években jelent meg, - de a mely sokkal szelídebb hangon volt megírva, mint a vérig sértő, hazug Fata-morgana.

Ennek szerzője mágnás volt, aki csak néhány év előtt halt meg, mint a pénzügyminiszterium egyik főtisztviselője, s a hősnője is mágnás-leány.

A heroinát Eliz grófnőnek hívták, és őse az a magyar lovag volt, aki Nagy Lajos özvegyének parancsából, orozva sujtotta agyon Durazzo Károlyt, az a lovag, a kit a népmonda szerint erre a gyilkosságra versben bíztatott Erzsébet királyné, mondván: „Vágd fiam, vágd...”

A szellemes, szép leány egy előkelő gentry-fiúba volt szerelmes, aki ma első embere a monarchiának, és e miatt nem hallgatta meg a poétai vénájú fiatal mágnás udvarlását.

Nem minden szerelmes bír Göthe Brakkenburgjának önfeláldozásával és a mellőzött udvarlók rendszerint bosszút esküsznek a szerencsés Egmontoknak.

Igy tett a *Gyöngyvirágok* szerzője is.

A síma, velinlapokra nyomtatott regényt aztán Eliz minden ismerősének, minden barátnőjének megküldte, a kik, noha hős és hősnő álnév alatt szerepeltek, a helyzetekből egészen világosan megértették a célzásokat.

Az író később nagyon megbánta ezt az elhamarkodott cselekedetét, mert a szegény Eliz, a ki szerelmében csalódott, öngyilkos lett, és nagybátyjánál, báró R-nél, a ki akkortáiban a Bécs melletti Baden, úgynevezett Sauerhof kaszárnyájának volt parancsnoka, szíven lőtte magát.

A szellemes szép leány évtizedek óta porlik már a badeni temetőben és sírján, a melyet mint Párisban a Héroise mauzoleumát, egyre látogatnak a bánatos szerelmesek, egy kettétört oszlop áll és a név és kelet után ez a mondás olvasható, a melyet az öngyilkos grófnő egy lap papíron hátrahagyott:

Plaisirs d’amour ne durent qu’ un moment, chagrin d’amour dure toute la vie...

A világirodalom óriásaival is megtörtént, hogy élő mintákról írtak regényeket - így köztudomású dolog, hogy Werther, akinek sorsán annyit sírtak dédanyáink, egy wetzlari hivatalnok volt és Jerusalemnak hívták.

A Turris Eburnea-hoz nagyon hasonló az az irodalmi botrány is, a melynek elkövetője a Bánk-bán koszorús szerzője volt, a ki, miután Széppataki Róza, a hírneves színésznő visszatásította szerelmét, egy „Rózsaharcz” című darabot írt, pellengérre állítva benne előbbi ideálját.

A botrány azonban nagy mérveket nem ölthetett, mert Széppataki Róza, akkor már Dériné kérelmére, a darabot nem adta elő az akkori *pesti színjátszó társaság*.

Mind ez azt bizonyítja, hogy az emberi szenvedélyek minden időkben egyenlők voltak, és örökké igaz marad Dante mondása:

Kényszerit, ugy elfogott iránta
A szerelem, mely viszonszerelemre
Hogy, láthatod, még visszaszáll szivemre...

A szenzációs regények, leleplezések, s más afféléknek egész halmazát, egy egész külön botrány-litteraturát teremtett meg Rudolf trónörökös tragikus halála, a melynek körülményei ma sincsenek még egészen földerítve.

Maga Vecsera báróné, Vecsera Mary anyja adott ki egy könyvet, amely Párisban jelent meg és amely sok, ma még homályos körülményre lett volna hívatva világot vetni.

A könyvből azonban csak öt-hat példány került forgalomba, mert, valami titkos megintés következtében, a párisi könyvkereskedők, dacára hogy óriási jövedelemre volt kilátásuk - kivonták a munkát az eladásból.

Egy igen előkelő államférfi rendkívül becses iratok birtokában volt, ugyancsak a mayerlingi katasztrófát illetően.

Ezeket az iratokat az azóta megfoghatatlan módon eltűnt Baltazzi Heléntől kapta, aki unoka-fivére és egyszersmind jegyese volt Vecsera Marynak.

Baltazzi Helén a trónörökös halála után Amerikába ment és *állítólag* az ottani őserdőben lelte halálát.

Nem utolsók a botrányok sorában azok sem, a melyeket az európai udvarok *cronique scandaleuse*-éből az angol *Thruth* szokott világgá bocsátani és a mely csak nemrégén közölt rendkívül pikáns leveleket a III. Napoleon és Cora Pearl, a 60-as évek hírneves courtesane-jának magánlevelezéséből.

Nagy szenzációt keltettek az európai sajtóban azok a leleplezések is, a melyeket a belga és francia radikális lapok írtak II. Lipót belga király párisi viselt dolgairól.

A szerb Milán folyton czéltáblája volt a boulevard-sajtónak, minden magánügyét persze világgá kürtölték - és valóságos operett-királyt csináltak belőle.

Hihetetlen botrányt közölt a londoni Pearson's Christmass Number I. Ferencz Józsefről, a melynek egyes részleteit a legnagyobb indignáció és méltatlankodással közölte is egyik helybeli német lapunk.

A századvég botrányhajhászata nem kegyelmez koronás főeknek - nem békés magánembereknek. Pedig lehet egy író nagyon modern, a nélkül, hogy valakit bántana és magánviszonyokat hurczolna a nyilvánosság elé, különösen pedig védtelen nőket, akik ugyan maholnap lesznek már *doctores juris* és *medicinae* - de párbajozni majd talán csak a XX-ik század közepe táján fognak...

„NIXARPA EILUJ”.

Harmincnégy évvel ezelőtt egy orosz hercegnő magyar regényt adott ki e név alatt, aki a nemzeti újjáébredés korában ragyogó csillaga volt a pesti high lifenek.

„Die Thuri”, mindenki csak ezen a néven ismerte az akkor még egészen német Budapesten és ha két tüzes, Orloff-féle fekete mén által vont batárjában végigkocsizott a váci, vagy a még akkor úri-utcának nevezett koronaherceg-utcán, a járó-kelők megálltak, az üzletekben a kereskedősegek otthagyták a vevőket és egymást taszigálva rohantak az ajtóba, áhítatosan suttogva: „Die Thuri... Die Thuri”.

Férjének megkicsinyített keresztnéve után hívták így és emlegették a paloták termeitől kezdve le a szerény házmester-lakásokig, mert a szép, szellemes Csekonics Jánosnén kívül nem volt akkor népszerűbb mágnásnéja Budapestnek.

Nádor-utcai termei mesés fényvel voltak berendezve és egyik estélyen Albrecht főherceg, az akkori kormányzó is megjelent. Különösen sokat beszéltek milliókat érő ékszereiről.

Az „Ezeregyéjszaka” tündérmeséibe illő gazdagságú volt ez a gyűjtemény és oly változatos, hogy a grófnénak minden toilette-jéhez meg volt a külön ékszere.

Ha kék selyembe öltözött és karján, dús hajában, füleiben mosolygó, világos türkizek voltak; nehéz lilabárony öltözkéhez amethysztet választott, a zöld ruháé a smaragd volt, míg ha hófehérben jelent meg, a tiszta vízű, ezer fénysziporkát lövellő briliánsaival úgy nézett ki, mint *Mab* királynő, a nagy britt költőóriás tündér fejedelemszonya.

Hódolók vették körül, imádták a ritka szellemes, bájos asszonyt és udvarát a legdaliásabb, legelőkelőbb mágnások képezték.

Egy iránt aztán a szép grófné is elkezdett melegebb érzelmeket táplálni és kitüntette mindenki felett.

Csinos, fiatal nyulánk tengerésztiszt volt ez, az ország első bárói családaiából származott. A szellemes hercegnő, akinek ereiben orosz vér folyik, azzal a szenvedélyes, de vetélytársat nem tűrő, despota szerelemmel szerette a fiatal bárót, ami a hómezők leányainak sajátsága és közte és lovagja közt a heves féltékenységi jelenetek sohasem szüntek meg.

A hercegnőt férje, a magyar gróf, meglehetősen elhanyagolta és ő, egy elhagyatott szív összes hevével ragaszkodott választott eszményképéhez, akiben a férfiideál megtestesülését látta.

A fiatal báró, egy édes órában arra kérte a grófnét, váljon el férjétől, legyen övé Isten és emberek előtt, és cserélje fel azt a Magyarországon akkor vértanúi dicsfényvel övezett nevet az ő nevével, melyre dicsőséget, érdemeket ígért szerezni.

A szerelmes szép asszony mindenbe beleegyezett.

A társaságban is tudták ezt a viszonyt és szankcionálták, mert a grófné, kivált bizalmas körökben, nem csinált titkot szerelméből és válási szándéka őszinteségéhez kétség nem fért.

A szív szerelme azonban olyan, mint a szellő fuvalma, jön váratlanul, hirtelen és ismét tovaröppen, bánatot hagyva maga után, sebet fakasztva ott, ahol addig az üdvök forrása volt.

Lenge szellő, csapongó pillangó volt a fiatal báró szerelme is és a szép asszony egy reggelen arra ébredt, hogy meg van csalva.

Egy ballerina lett a vetélytársa és a redoute egy álarcos bálján, a dominó fekete leplébe burkoltan kellett a grófnénak meggyőződnie a báró hűtlenségéről.

A kétségbeesés egészen vaddá tette.

Férjével szakított, az egész társaság előtt kompromittálva, szerelmében, legszentebb érzelmeiben rászedve, mit tehetett volna!

Vannak kedélyek, amelyek csak a végleteket ösmerik, ilyen kedély volt a grófné is...

Bosszúért lihegett csupán, nem törődve azzal, hogy önmagát is megalázza, saját életét is összetöri.

Egy hideg, zivataros februári estén, a szervita-téren haladt át a grófné, amidőn egy markirt arcvonású, sűrű, göndör, fekete hajú, halovány, sima arcú férfi jött vele szemközt.

A férfi daliás termetét, az akkori idők divatja szerint, fekete attila fődte és sallangos, csattos szüre, hanyagul volt vállára dobva.

A sápadt arcban, a lángoló szemekben volt valami démonias, ami vonzott és az erősen felvetett érzéki ajkak, mintha lázas szerelmi szók elsuttogására, csókokra lettek volna teremtvé...

*

Néhány hónap múlva aztán óriási falragaszok lepték el a főváros utcáit:

A *budai népszínház*, amelyet akkor Molnár György igazgatott, a „Szigetvári vértanúk”-at hirdette, Anna szerepében *Budai Júliával*.

Senkisem hallotta hírét ennek a művésznőnek, de a lapok hasábszáma foglalkoztak föllépésével, titokzatosan, regényesen, noha leplezetten sejtetve, hogy itt nem mindennapi jelenség fog a világot jelentő deszkákra lépni.

Emlegettek „hazafias lelkesedést”, a „dicsőség szomját, mely többre vágyik, mint az előkelő termék léha ünnepeltetése”, „babért főúri korona helyett a búbajos homlokon” és több effélet, már mint ahogy a 60-as évek áradozó stílusa magával hozta.

A titokzatos művésznő iránt oly nagy volt az érdeklődés, hogy az előadás napján még a zenekari helyek is mesés áron keltek el és a budai „Hazafiság a nemzetiségnek”-féle görög-tüzes és kankános műzsatemplom soha olyan fényes közönséget nem látott.

Midőn Zrinyi Anna jelenete jött és Budai Júlia uszályos, fekete bársony ruhájában, elborítva valódi gyémántokkal és drágakövekkel, kilépett a színre, a karzaton és a földszinten tapsvihar zúgott fel, ám a páholyokban a megdöbbenés moraja futott át, az arcok elsápadtak, előkelő férfiak homlokán mély redő vágódott, a crême hölgyei „shoking”-al kapták szemeik elé a legyezőket és néhány perc alatt minden páholy tüntetőn kiürült.

Budai Júliában az arisztokrácia megösmerte a szép, boldogtalan „Thuri grófnét” és nem bocsátotta meg neki ezt az affront, még álnév alá rejtezkedve sem. Ettől a perctől fogva azonban szakított is a grófné a társasággal, amelyből önként száműzte magát és mint Budai Júlia kizárólag művészek és írók társaságában élt.

Ebben az időben mesés összegeket költött a Molnár színházára és fejedelmileg honorálta az írókat, akik darabjaikban szerepeket írtak számára; ő maga is megpróbálkozott darab-írással és írt egy „*Gyertyatartó*” című vígjátékot, amely azonban két-három előadásnál többet meg nem ért.

Ugyancsak ebben az időben jelent meg a regénye „*Serédy Ilma napló*”-ja címen, a regény szerzőjéül *Nixarpa Eiluj* volt megnevezve; és aláírva, hogy: francia eredetiből fordította *Toldy István*.

Hogy csalódását feledje, Nixarpa Eiluj nagyon víg, nagyon zajos életet élt akkor.

Pezsgős vacsorái, amelyeken a legszilajabb hangulat uralkodott, nagy hírre kaptak a bohémvilágban, amely akkor távolról sem volt oly európai műveltségű, olyan elegáns, mint ma. A grófné azonban nemcsak itt mulatott művész és író kollégáival, de számtalanszor betért velük egy-egy üveg bordeauxit vagy shablyt üríteni az elegáns férfivilág divatos borcsarnokába, a Dorottya-utcában. Az „István főherceg” szállodában is szeretett mulatni, ahol abban az időben a nagyvilági úrfiak tartották rendes szerdai jourjaikat.

Különösen szeretett két igen vidám, igen szellemes gavallérral mulatni. Ezek az urak ma mind a ketten magasrangú államhivatalnokok, bizalmas körökben még ma is elbeszélgetnek azokról az „István főherceg”-beli murikról, amelyeknek hősnője, éltető szelleme az akkori népszínház művésznője: Budai Júlia volt.

Azonban a budai múzsa-templom végre is felemésztette a grófné minden készpénzét, Oroszországban élő anyja megtagadta tőle az apaszet és ekkor ékszereire került a sor.

A Lipótváros egyik tekintélyes asszonya ma az, aki akkor az arisztokrácia hölgyeinek házi bankárnője, titkos tanácsosa volt és aki Nixarpa Eiluj ékszereit kéz alatt eladta. Hozzátehetem, igen becsületes áron, és becsületes elszámolás mellett. Gondja volt arra is, hogy minden mágnásné vehessen belőle emlékül egy-egy darabot, aki akart.

A szép hercegnőről emlékezve feltűnik előttem egy ódon, tömör falú kastélynak a sarokszobája, amelynek vasrácsos ablakára ráhajlik az ákác, abban egy magas goth szekrény, berakott cirádákkal, két oldalt apró fiókokkal és egy szép, nagyon szép, finom arcvonású öreg asszony, aki csodálatosan szoborszerű fehér kezeivel elgondolkozva keresgél, rég elmúlt idők emlékei között.

Gyakran álltam ott mellette, mikor így keresgélt, és mindig előszeretettel forgattam egy karperecet, amelyről annyiszor elmondta, hogy egy kedves barátnőjéé volt, aki olyan szerencsétlen lett később.

Egyszerű, vékony arany karika ez a karperec, közepén egy fehér gyönggyel, belső lapjára néhány szó van bevésve:

„*Szerelmed - életem. Miklós. Március 6. 1861.*”

Elgondolkozva olvastam el ezerszer ezeket a szavakat és mindig eszembe jutott róla, hogy minden érzés mulandó, hogy lehúll a lomb, a virág, kihál a sugár és kilobban a szív legforróbb lángja is...

Nixarpa Eiluj ma egy spanyol tábornok neje, szalonjában Párizs egész eliteje megfordul, általános tisztelet és becsület övezi.

SÁNDOR ÉS JULIA.

Havas téli napnak borús alkonyatán szépen el lehet merengni a múlton. Addig míg be nem hozzák az égő lámpát, a félhomályban összebújhatnak a visszaemlékezés szűk házacskájaából kiosonó régi alakok és mesélhetnek egymásnak arról, mit a szív már réges-régen eltemetett.

Egy ilyen alkonyat táján becsengetett nálam a levélhordó és elhozta Pollák Zsigmondné Halbrohr Júlia gyászjelentését. A jó öreg Pollák néniét, kiért leánykorában Petőfi rajongott s aki még megérte, hogy a *bolondos* Sándor halálának ötvenedik fordulóját nemzeti gyászünneppé avatta a hálás utókor.

Nem is regény volt az, hanem csak idill. Ott beszéltek el nekem, abban a nagy magyar községben, hol akácfák hajladoznak minden ház előtt: Apostagon. A Pollák néni sógora árendálta édesatyámtól azt a szép sík pusztát, melyre ha rágondolok, még most is kicsordul a könnyem, mert rám nézve az is csak már emlék...

A Pollák néni sógorának aranyhajú, nefelejtsszemű leányaitól hallottam Sándor és Júlia idilljének egyszerű történetét. Kedves lányok voltak, ábrándosak, szerették a magyar nótát, a magyar verset és mikor látogatóba mentem hozzájuk, mindig érdeklődéssel hallgatták, amit elmondtam nekik a magyar irodalom fejlődéséről. De nemcsak hogy meghallgatták a mesémet, hanem a következő postával mindig megrendelték azokat a könyveket, melyekről azt mondtam, hogy érdemes ám azokat elolvasni.

Aztán rákerült a sor Sándorra és Júliára. Az öreg Halbrohr, Júlia atyja, már a negyvenes években nemcsak tehetős, de tekintélyes ember is volt Apostagon. A pénznek nem volt szűkében, de minden földi vagyonánál többre becsülte szépséges lányait, kivált a Juliskát, aki valósággal szemefénye volt.

Abban az időben Duna-Vecsén laktak már Petőfi szülői s az örökösen kóborló lángész, odajött el néha megpihenni. Akkor volt ez, amikor az *Egész uton hazáig, azon gondolkozáim*, meg a: *Beszélgetnek a sajkámmal a fecsegő habok* költeményeit írta.

A szülői ház födele alatt, az első napok után, nem igen volt maradása az örökösen nyugtalan költőnek. Bebarangolta a vidéket. Elment Kún-Szent-Miklósra, Szalk-Szent-Mártonra, összejárta a pusztákat, ahol *legel kis kunságnak száz kövér gulyája*. Barangolásai közben eljutott Apostagra is, ahol megösmerkedett Halbrohrékkal.

Juliska cédrus termete és csillagszeme nagy hatással volt a lobbanékony szívű poétára, kileste, ha sétálni ment, a rét minden virágát bokrába kötve, virágokkal kedveskedett neki, majd szép olvasni valókkal szolgált és utóbb már majdnem minden idejét Halbrohréknál töltötte.

Még pénteken este, gyertyagyújtáskor is beállított a szigorú vallásos családhoz, *föltett* kalappal vacsorált velük. A búcsúnál aztán Juliska, amint illik, kikísérte a *kis kapuig*.

Petőfinek a lángészén kívül, egy csomó verskézirata volt minden hypothékája. Ma is sanyarú hypothéka, hát akkor, mikor még kiadóról nem is álmodhatott a *magyar litterátor*. Az öreg Halbrohrt ez is, amaz is interpellálgatta, mit akar azzal a *hóbortos garabonciás diákkal*, úgy hogy végre is ad coram vette szépséges leányát és megkérdezte, mi a szándéka tulajdonképen a bolondos Sándorral?

Juliska ötölt-hatolt. Ő maga sem tudott *szándékról*. De még a szegény poéta sem, akinek jóformán csizmája sem volt, nemhogy valamelyes háztűzhöz való állapota. De azért mégis sírva sírt Juliska, mikor az öreg Halbrohr egy szép napon megmondta Petőfinek, hogy hagyjon föl látogatásaival.

- A lányomat csak kinevetik az úr miatt és valamirevaló kérő nem kerül a házunkhoz.

Hogy Petőfi írt-e afféle haragos verset aztán, mint írt annak idején, mikor Mednyánszky Bertának az atyja kikosarazta, azt nem tudom. Hanem egy kicsit okult a törtétekből, mert a másik Juliskánál több energiával lépett föl. Bár tűzhelye még akkor sem volt, Szendrey Júliát erőnek erejével vitte el a szülői házból és Teleki Sándor gróf, nevének örök dicsőségére, fogadta be Koltón az ifjú párt.

Halbrohr Juliska mégis talált magához illő módos, szorgalmatos élettársat, boldog asszony lett belőle és egy tucatnál több unoka követte a koporsóját. De ifjúkora ábrándját azért teljesen soha el nem felejtette. Még a nyáron is nagy érdeklődéssel kísérte a Petőfi-ünnepeket s elmélázva mondogatta:

- Hej, ha az én szegény apám sejtette volna, hogy abból a bolondos, kopott poétából egy világnak lesz a dicsősége, akkor talán ma engemet is ünnepelnének és - én nem téptem volna el az özvegyi fátyolt...

Pihen ma már a lángszavú dalnok csillagszemű ideálja is. Talán az utolsó mindazok közt a női eszmények között, akik a *Cypruslomboktól* kezdve a *Szerelem gyöngye*-ig dalt fakasztottak a lanton, mely *függ már érintetlenül*.

PIROS FOLT.

A hatvanas években a *pesti társaság* tömörebb volt, mint manapság. Kevesebben voltak, jobban megértették egymást.

A farsangon táncoltak az *Európa* bálokon, ha pedig jött a bőjt, hol egyik, hol másik főrangú családnál énekeltek, zongoráztak, fordultak is egyet-kettőt talán.

Azokban az esztendőkből - kivált a hatvanas évek elején - temérdek szép lány volt Budapesten. Orczy Irma, Königsegg Irma, Wass Emma, Forgách Eliz és még számosan.

A lányok legszívesebben jöttek össze Gyürkyéknél, ahol a házi kisasszonyok, Lilla és Malvin, örömmel látták maguknál lánytársaikat.

Különösen húsvét táján volt a bálvány-utcai lakás kis fehér szalonja eleven. A lányok nagyban készültek a locsolódásra és bizalmaskodva mondták el egymásnak, a társaság melyik gavallérjának szánták a legislegszebb piros-tojást.

Selyembe, bársonyba burkolt tojások még nem igen voltak akkor. A dragánt-tojás járta, amely kétfelé nyílott és belsejében vagy egy átnyilazott szív, vagy egy oltár, rajta égő szívvel divatozott.

Az 1862. év tavaszán is készülődtek a Gyürky-lányok a locsolódásra és elmondták egymásnak a jóbarátnők: Ez a hímes tojás az Orczy Felixé lesz, ez a Bohus Laczié, ez a Nyéky Gyuláé, és így tovább.

A ház egyik leánya egyik daliás gentry ifjúba volt szerelmes. Anyai ágon a legrégibb erdélyi arisztokráciából származott és ereiben Teleki Mihály vére folyt.

Húsvét első napján az egész társaság kikocsikázott a városligetbe.

Az Andrássy-útnak hire-hamva sem volt akkor és a Király-utca hepe-hupás kövezetén robogtak tova a nehéz, címeres családi hintók, a fiatal urak akkor divatozott nyaktörő magasságú americanjei. A köröndnél volt egy rossz „ringlspiel”, ott tartottak állomást a kocsik és a százas fák árnyékában elhelyezett székeken ülő asszonyoknak, lányoknak ott bókoltak, udvaroltak a régi híres gavallérok, Wenckheim Béla, az öreg Szápáry Tóni, meg Almássy Gyuri.

Micsoda pompás kiállítás volt ez a körönd akkor a szépségeknek! Ugy, hogy az egy ízben Budapesten járt Orániai herceg itt látva az összegyűlt mágnásnőket, azt mondta, hogy csak azért is érdemes Magyarországra jönni, hogy két olyan, minden szépséggallériát megszégyenítő szépséget láthasson, mint aminő Odeschalchi hercegné és Kray Mari, gróf Zichyné.

Szép tavaszi nap volt az 1862-iki húsvétvasárnapja is. A Gyürky-lányok Forgách Elizzel sétálgattak, mikor csak hozzájuk csatlakozott a Malvin ideálja is.

- No, Malvinka - szólt az ifjú, aki magyar szokás szerint ágról-végről rokonságot is tartott Gyürkyékkel, - csak készüljenek, holnap odajövünk *agyonöntözzük* magukat.

- Elvárjuk - viszonzá szelíd mosolylyal Malvin - hát ha nem is *agyon*, de a megemlékezés szép lesz.

Érezte, hogy szíve hangosabban dobog és a szekrényében rejtegetett piros-tojásra gondolt, a két csókolódzó galambra, mely szárnyait védőleg terjeszti egy oltáron lángoló szív fölé. Oh, ha megértené szíve bálványa ezt a jelképes beszédet! Akkor még nem tudták a leányok, mi a *flirt*, és ha egy ifjú egy egész farsangon át kitüntette őket, azt készpénzül vették. Ma már nem

tartanak ennyit a báli éjszakák bókjairól, sőt arra is el vannak készülve, hogy rendesen az veszi el őket, aki legkevesebbet udvarolt.

Húsvét-hétfőn nagy zaj, lármá verte föl a bálvány-utcai Nádasdy-házat. Frau Demeter, a házmesterné nem tett egyebet, mint söpörte a lépcsőket és szidta a *Dö schlamperte Wirthschaftot*, amiért az *Excellenz Frau* engedi, hogy Franz, a vastag kammerdiener, meg a többi inasok nagy kupákkal öntözzék a nógrádmegyei szolgálókat, akik bokorugró szoknyában, céklavörös lábszárakkal éktelen ordítózást vittek véghez a kapualjban.

Tíz óra tájban aztán kocsi kocsit ért a kapu előtt. Egymásután szálltak ki az akkori jeunesse d'orée tagjai, csengő-bongó sarkantyúval peregve végig a lépcsőkön, míg az atilla-zsebből kikandikált egy-egy kristály-flacon tüllel bekötözött karcsú nyaka.

A gavallérok egyik szobából a másikba kergették a lányokat, végre Malvin, egérutat véve, a komorna szobáján keresztül kimenekült a nyitott folyosóra. Ideálja utána. A gyors futásban kisiklott kezéből a kristály-flacon és darabokra tört a folyosó márványain. Malvin kacagva állt meg a korlát túlsó oldalán és pajkosan kiáltotta vissza:

- *Most öntözzön meg, ha tud!*

Az ifjú már nagyon belemelegedett a multságba, bántotta is az ingerkedő hang és hirtelen beszaladva a komorna szobájába, fölkapta az asztalon levő vizes kancsót és Malvin után rohanva, jéghideg tartalmát ráöntötte a lányra. Szinte vacogott a szegény Malvin, átázott ruháiban a hűvös tavaszi szélben, de azért forrt a vére és túlboldog volt, mert hiszen a szeretett ifjú egész délelőtt csak vele foglalkozott és mikor a piros tojást átvette, olyan édesen nézett rá, hogy Malvin akár a jegestengert is átúsztatta volna a kedvéért.

Másnap erős láza lett Malvinnak.

Gyorsan elhívták Balassát, a híres professzort, aki orvosságot rendelve, komolyan rázta a fejét:

- Nagy, szörnyű nagy meghűlés. - Aztán kimenet oda súgta a meghitt komornának:

- Vigyázzanak Rózi lelkem nagyon, félek, hogy szomorú vége lesz a húsvéti mulatságnak.

Balassa, aki ritkán tévesztett diagnózist, jól sejtett. Malvint a láz nem hagyta el többé, köhögni is kezdett és egy szép napon megjelent hófehér, puha battiszt zsebkendőjén az a bizonyos *piros folt*, ami rendesen a végnek kezdete.

Anyjának gondos ápolása, a leghíresebb tanárok, idegen égalj, - semmi sem tudta megmenteni a szegény lányt. Napról-napra fogyott, sorvadott és végre, midőn az ősz hirnökei, az első sápadt levelek megjelentek a József-téri sétány fáin, már annyira rosszul volt, hogy Balassa halálának óráját is megmondta. Ekkor odahívta magához legjobb barátnőjét, Forgách Elizt és lázas, forró ajkát füléhez hajtva, suttogá:

- Ott a szekrényemben van egy elhervadt ibolya-csokor, azon a húsvét-hétfőn hozta nekem ő, mikor olyan boldog voltam... Mellette van egy összetört kristály-flacon, tegyék ezt koporsómba. Az ő kezében volt, édesebb lesz így az örök álom.

Néhány nap múlva a családi sírbolt enyhe nyugalma fogadta be a kiszenvedett leányt. Eliz teljesítette barátnője kívánságát, a kívánt tárgyakat koporsójába tette, nem sejtve akkor, hogy ő rá még szomorúbb sors vár s hogy önkezeitől fog meghalni.

A véletlen sajátos szeszélye volt-e, vagy a halott leány emléke, a gentry ifjú nem házasodott meg soha; később a királyi kegy grófi rangra emelte és egy nagy alföldi város újjáalkotása, felvirágzása fűződik nevéhez.*

Most már porlik ő is - de a Gyürky Malvin szomorú esete után hosszú ideig nem folyt a locsolás oly vígan a főúri szalonokban - ma pedig, mint annyi patriarkális szokás, majdnem egészen kiment a divatból.

* Tisza Lajos

AZ ESTERHÁZYAK.

Kevés olyan főúri ágazatot ismernek a nemzetség-könyvek, melynek fejedelmi gazdagsága, pazar fényűzése valódi legenda-körre formálódott, mint az Esterházyak.

Négy grófi és egy hercegi vonala él jelenleg a nábobi családnak, melynek első ismert őse, Mokuel, 1186-ban fordul elő a történetben, mint királyi *pristaldus*. Az Esterházy nevet a középkorban többféle változatban írták, így Estoras és Zerházy is.

A XVI. század derekán már rohamosan kezdett emelkedni a család. Benedek ifjabb fia, Ferenc, pozsonyvármegyei alispán, volt az első, aki anyja, galanthai Bessenyei Ilona után használta a *galanthai* előnevet.

A család előkelő ága a *fraknoi*. Ebből származik I. Esterházy Miklós, aki Dersffy Orsolyával kötött házassága folytán nemcsak óriás vagyona, de gróf, majd az ország nádora is lett s az ország első családjává tette nemzetségét. Miklós nádornak öt fia: István, László, Mihály, Pál és Ferenc maradt, közülük Pál szintén nádor lett és ő alapította a hercegi vonalat, míg Ferenc-től származik a fraknoi grófi, cseklési és Hakewyll ágazat.

Pál nádor ifjú korában Zrinyi Miklóssal harcolt vitézül, de szerette a tudományokat is. Maga is jelesen forgatta a tollat, több vallásos munka és a családjának eredetét tárgyzó *Tropheum Domus Inclytae Estorasionae* maradt utána.

1783 óta négy Esterházit díszített a Mária Terézia-rend legmagasabb kitüntetése, s többeknek megvolt az aranygyapjas-rend is. Nevezetes tagja volt a családnak az az Esterházy Ferenc is, aki Bécs ostromában résztvett. Nejétől, Thököly Évától, két fia maradt, Ferenc és József; utóbbi országbíró, majd horvát bán.

Esterházy Ferenc, a fraknoi vonalból, testvére Pál hercegnek, rendkívül nagy szerepet játszott Mária Terézia udvarában; már mint gyermek játszótársa volt a későbbi nagy királynőnek. Részt vett táncóráin és föllépett azokban a darabokban, melynek zenéjét maga VI. Károly császár szerezte. Esterházy később is kegyben maradt s a királyné, valamint férje, lotharingi Ferenc, gyakran voltak köpcsényi birtokának vendégei.

Leírhatatlan fényességük volt ilyenkor az ünnepek, de leírhatatlan fényesek az Esterházyak kastélyai is, Fraknó, Kis-Martony, Eszterháza.

Ez utóbbit Miklós herceg építtette a XVIII. század rokokó ízlésében, pazar pompával. Érdekes itt a *Bagatelle* nevű kínai kéjlak, tetőzetén apró csöngettyűkkel, melyek a legkisebb fuvalomra andalítóan szép harangjátékot rögtönöztek. Szépek a *Fortuna* és a *Vénusz* templomai is, melyeket illatos rózsakereszt vesz körül. Házi színpad is volt a kastélyban s Mária Terézia egy eszterházai időzése alkalmából itt nézte végig *Alceste* operát és a Gibraltar ostroma című látványosságot. A kastélyban máig őrzik azt az arany evőkészletet, amelyet 1773-ban a királynő használt.

A Bécsben elhunyt Esterházy Mór gróf a család fraknoi vonalából eredt. Atyja, Esterházy Pál gróf, anyja, született Esterházy Ilona grófnő, a zólyomi ágból származó Esterházy Kázmér és Szápáry Leopoldina grófnő leánya volt.

Esterházy Pál neve örök emlékezetben él a magyar szívekben. Mint az 1732-ben Rodostóban elhalt Esterházy Antal, törhetetlenül híve maradt Rákóczinak, követve őt a hazátlan bujdosásban, úgy Pál gróf is a nemzeti ügy mellé szegődött. Egyik leghősebb katonája volt az 1848-49-iki szabadságharcnak s Klapka oldalán maradt a szomorú komáromi napokban is.

Évek hosszú során át őriztem egy színes ceruzákkal rajzolt képet, amely a komáromi tisztkart ábrázolta, Klapka hosszúszerű, úgynevezett Pappenheim-csizmában, barna attilában távcsővel nézett a táborba, Esterházy Pál pedig fehér pantallóban, sötétkék dolmányban a sáncon ülve, félkényőkére támaszkodva, komoly gondolatokba látszott merülni. A gyepen részint hevert, részint álldogált a többi tiszt. A helyszínén rajzolta egy társuk s minden arc élethíven el volt találva.

Exempla trahunt... A milyen kitűnő hazafi volt Esterházy Pál, aki mint képviselő is mindig felszólalt a nemzeti irány, különösen a honvédség érdekében, olyan szellemben nevelte fiait is.

A néhai Móric gróf volt köztük a legidősebb, aki már mint egyetemi hallgató lelkes magyarnak bizonyult. Az Esterházy-fiúk hazafias irányításában nagy érdeme van néhai Fenyvessy Ferenc veszprérmegyei főispánnak, aki Móric grófnak iskolatársa, mentora, később legkedvesebb barátja lett. Fenyvessy kedveltette meg velők a magyar irodalmat, művészetet s ahol kellett, adakoztak is Pál gróf fiai minden hazafias célra.

Esterházy Móric már igen fiatalon a megyei élet minden hivataloskodások legmagyarabb ágazata iránt érdeklődött és huzamos ideig volt Veszprém vármegye főispánja. Fiatal ember korában rendkívül jó kedélyű volt. Szeretett bohókás divatokat csinálni s nagyokat nevetett, ha pajtásai felültek neki.

Egyszer Párizsban járt s egy kakasos nyakkendőjét hozott magával. Megmutogatta a kaszinóban s azt mondta: a szajna-parti fővárosban ez most a legnagyobb sikk. Mindenki rendelt kakasos-tűt s egy hét múlva hemzsegett tőlük a váci-utca. Az épen nem kecses nyakkendőű végre feltűnt egy híres régi gavallérnak, aki fejcsóválva mondta: hogy micsoda csúnya divat kapott lábra az aranyos ifjúságnál, mert párizsi.

- Soh'se volt ez párizsi divat! - jegyzé meg most már nevetve Móric gróf. - Aztán elmondta, hogy ő ültette föl pajtásait, mert el akarta őket szoktatni attól, hogy mindent, ami külföldi, *majmoljanak*.

Nagyon jószívű volt. Mikor pápai kastélyában tartózkodott és hírül adták neki, hogy ez vagy amaz a szegény ember meghalt, - maga elé rendelte feleségét s nemcsak a temetési költségeket viselte, de gondoskodott is a hátramaradottakról.

Délelőtt rendesen kikocsikázott. Ilyenkor megtörtént, hogy a pápai hetivásárra igyekvő teveli, meg tapolcafői öreg anyókák csak úgy görnyedeztek telerakott kosaraikkal. Esterházy megállította lovait s rászólt az asszonyokra:

- Üljetek föl, de egy-kettő, mert megyek!

Hálálkodva kapaszkodtak föl az anyókák, nagy sietségükben bizony el is ejtette némelyik a kosarát szétgurult, elpusztult az árú. A jó gróf ezt mindig háromszoros árban fizette meg, úgy, hogy az az asszony csinált legjobb vásárt, aki semmit sem vihetett be Pápára.

Remek kastélyát, gyönyörű parkját nagyon szerette a gróf és akkor volt igazán elemében, ha Pápán lehetett.

Mintán unokabátyja, a *tatai gróf*, elhunyt, óriási örökség szállt Esterházy Móricra és fivérére, Ferenc grófra, aki a fejedelmi kényelmet nyújtó tatai kastélyban - 1897 szeptember havában, a királyt és Vilmos német császárt fogadta. A pazar pompával földísztett lépcsőházban a ragyogó szépségű háziasszony, született Lobkowitz hercegnő, fogadta az uralkodókat.

Vilmos császár karját nyújtva a szép asszonynak, így szólt:

- A manőverek kizavarták ezen szép paradicsomból, grófné. Ilyen a békés háború!

A fejedelmi pompával épített kastély, az óriási árnyékos park, a parkban a *kis kastély*, minden, de minden arra vall, hogy az ország első arisztokrata családja tartja itt székhelyét.

Esterházy Miklós idejében egész udvar volt itt. Írók, színművészek, énekesek - csak bizony egy kicsit bécsies íze volt ennek a maecenáskodásnak.

A RÉGI VÁRMEGYÉBŐL.

„A vármegye!” Erőssége, mentsvára mindenha a magyar úrnak, nagy vala hajdan a te hatalmad. Az *alkotmány bástyái*-nak nevezték, s a híres, reformországygyűlések idején, némely renitens vármegye temérdek borsot tört a mindenható Metternich orra alá. A Metternich orra alá, aki talán csak egyetlenegyszer kedvezett a magyaroknak. A Napoleoni hadjáratok idején. Az is csak afféle dekoratív kedvezés volt.

Jól tudta, hogy a hún utódok *Pferdefexek*. Tudta, hogy ha a *szent szövetséget* lóháton produkálja, lelkesedni fognak. Azért is, Ferenc császárt, I. Sándort - Észak Apollóját és a bájos Luiza férjét, III. Frigyes Vilmost, három jámbor szürkén vonultatta be, Ó-Budán a várba. Akkor még Bécsből Nyerges-Újfalunak utaztak Budára. A *sacratissima majestas* meg a két jó barátja a vörösvári-út mentén álló *Freyhaus* mellett szálltak le terjedelmes, *schneckenfeder*-re járó hintóikból, nyeregbe ültek s így léptettek a gidres-gödrös útvonalon végig.

Vármegyék régi híres alispánjairól temérdekert írtak már össze. Ki ne ösmerné Vas Gereben „Egy alispán”-ját. A nagynevű Földváry-nemzetség egyik jeles tagjáról, Földváry Gáborról, íródott ez. Ki ne gyönyörködött volna a Jókai tipikus Tarnaváry-jában. Kortársak állítása szerint, ennek a regényalaknak az eredetije meg Dubraviczky Simon volt. Ugyancsak Pest vármegyének egyik híres viceispánja. Az öreg palatinus kedvence. Régi uzus szerint, a vármegyei hivatalokban mindig a nemesség osztozkodott. Urambátyám, uramöcsém, mind ott ült a zöld asztal mellett. Érdekes, egy 1813-ban kelt Diariumban, egy ilyen protegálásnak a leírása:

„- sem atyám, sem hozzám tartozandó esmerős nem lévén, itt fellépni igen nehéz volt. De Consiliarius Vay protegála s’ ez mindennel felére! Megkívánt Bizonyosságaimat és a diplomámat a’ megyén bé mutattam. A’ Gyűlésben felolvastatott Fő-Ispány úr ő Excja rólam Opiniot kérő levele. Még az nap expediáltatott a’ Vay recommendalo levele. Egy hét mulva kinevezett Fő-Ispány úr ő Exc.-ja Borsod Vármegye Honorarius fiskálisságára. Két nap mulva tartottam Installatiomat, melly rendes bálnál fogva, sok úri vendégek jelenlétében.”

A vármegyei választások valóságos guelf és gibelin-harcok - az *installatiok* hétországra szóló murik voltak. Nagyon sok választást intézett, - úgy szűr alatt - asszonyi akarat. Asszonyi hófehér kezecskék akkor is szőtték-fonták az intrigua szálait. Fehér toll - piros toll akkor is arra hajladozott, amerre asszonyi szó hajtotta. Akármilyen kemény is a férfinyak, bizony meghajlik, ha egy csöpp, szép lábacska rágázol.

Néha már csak azért is megválasztottak szolgabírónak, minek egy-egy gavallért, ha tudták a lovagias voksolók, hogy az valamelyik vármegyei szépségnek hódol. Régi öregek Nógrádban ma is tudják még a kortesnótát:

A négy lova csetlik, botlik,
Nem lesz szolgabíró Ottlyk.
Dehogy nem lesz, ha kívánja
Ivánka szép Etelkája.

Ivánka Etelka ugyanis a negyvenes években nemcsak egyik legszebb, de legkedvesebb, legműveltebb leánya is volt Nógrádnak. Áldott lelkű, gyöngéd teremtés. A legtorzonborzabb, legborízúbb hangú kurtanemes választó is imádtá. Ő neki udvarolt egy Ottlyk nevű fiatal ember, akit, noha ősnemes családból való, derék fiú volt, Ivánka Etelka atyja nem szívesen látott házánál. A lányos apáknak sok mindenféle marotte-ja van néha! Még azt is megmondta úgy

titokban, irányadó férfiakként, buktassák meg a szolgabírói választáson. Az urak azonban kijelentették; biz' ők megválasztatják, ha Etelka kívánja. Etelka azonban nem kívánt semmit. Az ő szívét egy daliás, pestvármegyei-fő, Szilassy István nyerte meg. Csakhamar el is hozta a *buckába*, s később, mint alispánné, nagy szerepet játszott a vezető megye társaságos életében.

Pest vármegyében a Nyáryak, Szilassyak, Halászok domináltak. Még a nap is úgy igazodott az égen, ahogy Halász Móric urunk-bátyánk akarta!

Amikor 1861-ben beütközött a „kis alkotmány”, Nyáry Pál proponálta először, hogy polgárembert is válasszanak be a megyébe. Még pedig olyanformán: legyen az első alispán mindig nemes ember - a második meg polgári származású. Így felel meg az az 1848-iki intencióknak - mondotta a vasember. Jelölte is mindjárt Horváth Dömét, ámde jelölése kudarccal végződött. Még a népszerű Nyáry Pál se bírta ezt keresztül hajtani. Pedig Horváth mellett Jókai tartott beszédet. Érdekes fölemlíteni, akkor történt először, hogy a „Magyar nábob” bálványozott íróját nyilvánosan lepisszegették.

- *Nem kell korteskedni!* - kiabáltak mindenfelől hangos szóval a nemes urak. Keresztül is vitték jelöltjüket, Beöthy Lajost, egy máskülönben ritka jellemű, tiszta lelkű, köztiszteltben álló férfit. Nem akarták azonban megbántani Nyáry Pált sem, az *első viceispánt*. Megválasztották tehát vármegyei fiskusnak Horváth Dömét, s egy polgári származású urat szolgabírónak is.

A régi vármegyéhez hozzátartozott a persegő, meg a pandúr. Én még emlékezem rájuk kis gyerekkoromból. Sárga zsinóros kék dolmányt, pitykés *rajthuzlit* hordtak a mieink és Kocsi Sándor mindig kardosan csörtetett végig a nagy utcán, ha elment a *Kopasz* boltjába brittanikát vásárolni. A tekintélyen nem eshetett csorba!

Hát a nyalka csendbiztosok! Ezekről már inkább csak mesélgetni hallottam. A szép, daliás Balla Kálmán, meg Kiss Misi. Matróának már azok az úri dámák, akik annyit álmodoztak, ha megszólalt a Kiss Misi hegedűje! A pándi szüreten, a dánosi István-napokon de sokszor megrikatta a száraz fát. Nyáregyházán, a Nyáry Pál kúriáján még korának legszebb *Norma*-ját is kísértte. Schodelné ott énekelte, az ő hegedűje mellett: „Kidőlt a fa mandolástól.”...

De keményen is tudtak büntetni a régi vármegye urai. Vasból volt a markuk. Nem ösmertek kegyelmet. Az „Elátkozott család” Malárdy-ja, mikor az ács vonakodott megtenni az első fejszecsapást a kálvinisták komáromi imaházának az ajtaján, maga törte be a nehéz tölgyfa-alkotmányt. Hatszáz kálvinistát fenyegetett akkor a mátyásfalvi! De a „*Rendelet*” „*Rendelet*”! És Mária Terézia nem akarta, hogy a helvéciai hitet vallók nyíltan, utcára néző kapujú templomban társalkodhassanak az istennel. A *Carolina Revolutiot* erősen megnyirbálták akkor!

De többször csináltak frontot Bécs ellen, mint mellette, frontot az alispánok - a vármegye. Ösmeretes Zemplén vármegyének az a híres gyűlése, amikor egyik Szemere valami sérelmes ügyből kifolyólag erőiesen tiltakozott, hogy ő nem írja alá a feliratot, amely Ferenc császárt „kegyes királyunk”-nak mondja:

- Nekem ugyan nem *kegyes* királyom! - pattant föl az elkeseredett magyar. - És akármilyen kegyes lesz is *ezután*, nem tudja feltámasztani *Martinovicsékat*!

Kemény gerincű emberek voltak a régi vármegyék régi urai, de volt is respektusuk. Még Bécsben is *mumus*-számba ment *das Comitát* - der *Vizeg'span*...

A múlt század negyvenes éveiben történt. - Nekem is olyanok mesélték már, akik apáiktól hallották. Refero Relata: - Egyik komáromi országos vásár alkalmából, rengeteg nép tolongott a nagyfogadó udvarán. Az istállóban már nem fértek el a lovak. Az állás meg telides-teli volt

kocsikkal. Lárma, zsvaj, kurjongatás, jövés-menés közepette, egyszerre csak új vendég hajt be az udvarra. Remek négy lóval. Pompás, újdonság új, divatos hintóval. B. dúsgazdag bécsi úr száll ki belőle. A császári család bankárja.

Körülnéz - és látja, nincs már hely a félszerben. Az uralkodó bizalmas embere, a nagy pénzember nem sokat gondolkozik. Lát a sok kocsi közt egy nagyon ütött-kopott csészt. Ennek úgy sem árt már se eső, se fagy. A bőre megrepedezve, a festékét régen lekoptatta az országutak sara, habarcsa. Menten kihúzatja hát a rongyos vehiculumot s helyébe tolatja a saját finom, selyemülésű, fényezett hintóját. Aztán re bene gesta ebédet rendel, s jóleső nyugalommal gyűjt rá egy vastag „szent-andrássira”. Nagyapáink híres szivarjára.

Úgyde sötét felhők tornyosulának föléje. Az az ütött-kopott csésze a Ghyczy Kálmán alispán uramé volt. A későbbi kitűnő államférfi. Épen aznap jött be Nagy-Igmándról valami sedriára. Kinézett a megyeháznak a piacra szolgáló ablakából s látta, mi történik az ő rozzant, vén brunduziumával.

Lecsapta kezéből az épen forgatott aktát és harsányan rákiáltott a hajdúra:

- Hívjátok fel azt az embert, aki az én bricskámot az állásból kihúzatta.

Valamennyi ácsorgó hajdú egyszerre rohant kifelé. Mindegyik első akart lenni, aki a hatalmas úr parancsát teljesíti. Csakhamar azonban lohol vissza a legfiatalabb huszár s egy kissé reszkető inakkal jelenti:

- Tekintetes alispán úr, aszondja az az ember, hogy aszondja, ű nem gyün.

- Hozassátok fel! - adja ki újra a rövid parancsot Ghyczy Kálmán.

Öt perc múlva hozták is már a bankárt. Finom peruvienből való gehrockjának a bársony kráglóját ugyancsak markolászta két hajdú. A gyémántos gombú kezelőjénél fogvást is tartották. Nehogy elszaladjon.

- Húzzátok le. Csapjátok rá hat pálcát - diktálja tovább az alispán.

Kapálózott ám B. bankár erősen. *Violentiát*, meg mindenfélét kiabált. Ahogy azt néha hallotta a pozsonyi követ uraktól, de nem használt semmit. Lekapták a tíz körméről, és lege artis megkengették mogoró-hájjal.

Képzeltetni a milliomos dühét. Rögtön fogatott. Ment egyenest fel Bécsbe, ahol magánál a császárnál emelt panaszt a rajta esett casus miatt. Adjon neki elégtételt. Megteheti. Annál is inkább, mert hiszen most is adósa.

Ígért is a császár mindent, de csak késett az az elégtétel. Fogja magát a megbántott milliomos, újra audienciára jelentkezik a császárnál:

- Hiszen felséged magyar király. Komáromban is király, vagy mi, tehetne mégis valamit érettem talán?

A szelíd lelkű V. Ferdinánd különösen nagyon respektálta a vármegyét. - Az ő trónörökös korában estek a legdühösebb országgyűlések. Akkor voltak a legultrább ellenzéki követek: Ragályi Tamás, Vay Miklós. Utóbbi egyszer a kardját is a plénum elé vágta és kijelentette, ő előbb *magyar hazafi*, csak aztán *alattvaló* és katona. Balogh János stb. Akkor írtak fel legereserettebben a vármegyék. A szegény, gyöngé király nagyon félt a vármegye darázs-fészékét megbolygatni.

Csak nézte hát egy darabig szelíden B. bankár urat. Időközben meg is fogott vagy két legyet, amelyik rárepült szép, fehér waffenrockjának a karjára. Egypárszor megszámolta a plafond cirádáit is talán, míg végül halkan, szepegyve, mint a leckéjét felmondó gyerek, válaszolta:

- Na ja, freilich, kedves B., én vagyok a király Komáromban is, de hát Ghyczy Kálmán meg a *Viceg'span* ám...

Néhai Bárczay Gyula kedves urambátyámról beszélnek, hogy főszolgabíró korában irtózatot tartott. Volt is rend a járásban, rend a kancelláriában s az esküdtektől kezdve a hajdúig senki sem mert neki *nem*-mel felelni.

Gavallér ember volt Bárczay. Nem verte fogához a garast. Szállt is itt-ott olvasatlanul széjjel a nagy bankó. De *krajcáros* volt. Ősi szittya vonás ez is ám. Száz forintot szemhúnyorítás nélkül ad a cigánynak; vagyont dobál el esetleg egy asszonyi szeszélyért, ámde irtózik a pénzt felváltani s a szó teljes értelmében dühös az aprólékos garasos kiadásokért. Tudta ezt a családja, tudták a hajdúk is. Rettegtek, ha betört egy ablak, ha tíz-húsz krajcár kellett holmi csekélységre.

Egy ízben kifogyott a subick. Akkor még nem angol crême-mel kenték a cipőket. Borzadozva néz az egyre üresedő iskátulába Murányi Miklós - a nyalka hajdú. Higítja, szaporítja reggelenként vízzel a száradt, fekete masszát. More patrio, még hegyeseket is köp néha a közepébe, kérvén a felséges úr istent, tenne csodát. Esne legalább subick már egyszer, ahogy eshetett manna a pusztában vándorló jordánoknak. Csodák csak a bibliában esnek azonban már. Murányi Miklós végre kénytelen volt subickvásárlásra gondolni, és compareált a rettegett főbíró előtt. Izzadó üstökkel adta elő kérelmét a kenőcs erányában.

Haragosan ráncolta össze homlokát Gyula bátyánk. Aztán nagyot vágott az asztalra.

- *Hát tik eszitek a subickot?* - kiáltott rá Miklós hajdúra úgy, hogy a szomszéd asztalnál körmölő Blay Gusztinak a kezéből is kiesett a kalamus. Murányi Miklós azonban állva maradt, mint a cövek. Összecsapta a bokáját, glédába vágta magát s két kezét tízfelé meredező tíz ujjával a nadrágja cikornyás zsinórzatához tapasztva, hangosan felelt:

- *Igenis, nagyságos uram, esszük...*

Bárczay Gyula homlokán kisimultak a redők. Elkezdett hahotázni.

- A kacagás az, ami a vihar után a szivárvány. Ahol nevetnek, ott már nincs harag a szívekben. Felhő és napsugár. Köny és mosoly. Örökös végletek. Hirtelen fellobbanó harag, de nagy nemes érzések. Ilyenek voltak a vármegye régi urai. Ilyen a vármegye. A mi erősségünk.

MARGITSZIGETI SÉTÁK.

Mikor még volt *otthonom*, íróasztalom fölött egy Böcklin-féle kép függött: *Die Insel der Seeligen*. Gyöngéd, figyelmes kézzel akasztotta föl valaki, azzal a célzattal, mindig szépre, kellemetesre tapadjon szemem, valahányszor munkaközben fölpillantok.

Mikor most egyedül el-elbolyongok a Margit-szigeten, mindig ez a kép jut eszembe. Mert ezen a csodaszép helyen, *csak* boldognak volna szabad lenni.

Levegő, víz, mintha vibrálna a délelőtti nap arany fényében. Sáppadt őszi nap ez már, de forró, égető. Akárcsak egy utolsó szerelem mindent összeperzselő, összeromboló lángja. Egy utolsó szerelemé, amelynek nyomában a mindent megölő neurasthénia támad. Belső okokból való, soha el nem múló boldogtalanság.

A sugarak lágyan szűrődnek át vörösödni, sárgulni kezdő lombokon. Szinte mozdulatlanul rezzen meg egy ág, aztán halkán, halkán hull egyre-másra a sok hervadt levél.

Pedig mintha még marasztaná a nyarat ez a bájos hely. Színben, fényben, sugártörésben bujálkodó kép tárul elénk lépten-nyomon. Haragoszöld a pázsit, szebb a legszebb angolországi parkok pázsitjánál is. Ezer színben pompáznak a virágok. Valóságos csodája a szőnyegkertészetnek egy-egy partie. Számtalan fajtája az asteroknak. Itt a világoskék, törpe növésű alpinus, közepén intenzív, haragossárga foltjával. A margarittához hasonlatos *Chrysanthemum maximum*. Amott elegáns, halavány rózsaszínével a *Königin Charlotte* válik ki, aztán az ernyőalakban tömörülő, koronás fácskákat képező *diplostephium amygdalis* fehér virága, majd a cannák bíborpiros, bársonyos vörösséggel lángoló tölcseirei.

Mintha bántana ez a színpompás virulás. Az élet olyan szürke, pókhálós. Letérek magányosabb ösvényre.

A Duna mellett vezet el utam. Egyedül vagyok. A túlsó parton zajlik a soha nem pihenő élet. Gyarak gépe zakatol, füttyöl. Teherhordó kocsik haladnak. Nyomukban őszi szél kavarja föl a fehérén gomolygó port. Tehervonatok döcögnek végig a folyam partját szegő sín páron. Hajók úsznak lassan fölfelé. Épülő házakról munkások lármája hangzik alá. Azokban az óriási bérkaszárnnyakban a jövő Budapest nemzedéke fog születni, élni, meghalni. Örülni és szenvedni.

A romokhoz érek. Falához ragasztva a kápolna. Megállok egy pillanatra ajtajánál.

Csönd, magányosság vesznek körül. Mintha a reszkető, remegő lombok mesélnének még csupán. Elmúltakról - régi históriáiról a Margit-szigetnek.

A királyi szűzről, aki lemondván a világról, a kolostor csöndjébe temette el ifjú életét. És talán a jobbik részt választotta. Késő szellemórán, mintha fény gyúladna az elomlott romok közt. Darócruhában jönnek Jézus arái és bús, bánatos zsolozsma hangzik ki az éjszakába.

Egyik fordulónál elémbé tűnik a *kastély*. Vesz, pusztul már az óriási platán, amelyet még nagynevű nádorunk, József, ültetett egykor. Szőlőskert volt akkor csak a Margit-sziget. De látott sok víg, derűs órát.

Mikor Ferenc császár a híres bécsi kongresszus idejében Budára is elhozta szövetségeseit, itt mutatták be nekik az igazi víg, magyar szüretet.

Talán akkor is épen így ragyogott a kora őszi verőfény; - szólt a *török muzsika*, és dédapáink az ország akkori legszebb leányaival, Orczy Fánny és Terézzel, meg Ráday Ninával ropták a táncot.

Blaskovits szenátor uram óriási garabókban hordatta föl a finom gohért, muskotályt és a burkus király, meg *éjszak Appolója*, az orosz cár, még a rettenetes paprikás bürgepörköltet is megkóstolták.

II. Sándorba minden társaságbeli asszony belészeretett akkor s nem akadt a testvérővárosban vékonyhangú, sárgás elefántcsontbillentyűjű *clavecín*, amelyen ne az *Alexander-marsch*-ot játszották volna...

Később, évtizedek múlva, egy csodálatosan zseniális, szeszélyes asszony lakott ebben a sárga kastélyban. Berendezésének, lakomáinak, ünnepélyeinek pazar pompájáról ma is lelkesedve emlékeznek igen öreg matrónák. Matrónák, akik még ott Lanner „*Schönbrunner*”-jének álmodó hangjai mellett valceroztak. Minden estély bál, más-más meglepetést hozott.

Egyszer, februárban, a nagy táncterem falát csupa frissen szedett fehér kamélia ékesítette. Olyan sűrűen szegezve egymáshoz, hogy a falból semmi se látszott. Máskor rengeteg ezüstsálakon sült pávákat szervíroztak - a tálak szélét káprázatos pompával takarta el a pávák aranyos, zöldeskék fényben tündöklő uszálya. Patikárius Ferkó húzta a nótát, azt, amelyiken sirva vígadtak nagyapáink:

Megvirrad még valaha -
Nem lesz mindig éjszaka...

Igazi magyar *Trianon* volt akkor a tündérsziget.

Mennyit tudnának regélni a keskeny, zöldzsálugáteres ablakok, holdsütéses, megvesztegető, szerelembe ejtő éjszakákról... Mikor kábító illatot leheltek a hársak, az orgona lilacsengetyűs virága pedig nászi koszorúként omlott nesztelen, édes elandalító omlással.

Pók szövögeti most hálóját az ablakok peremén. Befonja a homályos, megvakult üveget, a régi, szivárványos kútra boruló szomorú fűzfa pedig bánatosan sóhajtja: *Fuit...*

Valamikor ezek alatt a zizegő tölgylombok alatt sétált Reviczky Szevér, a régi Pest *szép Szevér*-je, Murska Ilmával.

Hiába epedt a bűbajos hangú, aranyos hajú művésznőért a főrangú gavallérok serege, hű maradt a zseniális, érdekes íróhoz a díva. Kora tavasszal, harasztos pázsiton ibolyát, vadon tenyésző gyöngyvirágot fűztek bokrétaiba s míg átölelve tartották egymást, halkan, elhalón, versenyezve a vágyba, szerelembe sülyedt csalogánynyal, megszólalt a szép Ilma ajkán a szép *Gilda* sóvárgó, panaszos áriája: *O il fatale govine...*

De néha vad, szenvedélyes jelenetek is játszódtak le a szerelmes pár közt. Hol Szevér, hol a nő féltékenykedett. Ilyenkor fölébredt Murska Ilmában a zsarnok kozák vér, és kitört a vihar. Borúra derű következett csakhamar. Oh, mert jó az, mikor még két szerelmes szív csatára kél. A veszekedés nyomában ott van az édes békülés is.

Golyó oltotta ki a *szép Szevér* életét végre. Pest minden asszonya, lánya sírt a langeszű író koporsójánál. És az imádott szőke asszony, aki messze járt már akkoron, szinte visszagondolt a margitszigeti csodás tavaszi alkonyatokra, mintha ajkán újra érezte volna régi lángoló csókjait egy már kihűlt ajaknak, szívéen lázas, őrjöngő dobogását egy már kihűlt szívnek, és küldött ő is virágot a *szép Szevér* sírjára - küldött halálának minden évfordulóján. Ibolyát, gyöngyvirágot, mintha sejtette volna, hogy a meghalt trubadur, még porrá váltan, lent a mélyben is egyre kérdi, kérdezzgeti:

Ob sie wohl kommen wird
Zu beten an meinen Grab...

Fájdalmas emlékezet immár, mikor a mi főhercegünk, József, nyaralt itt a családjával. Micsoda idyllien szép kép volt a daliás törzs mellett a sok feslő virág. A nagyobb főhercegnők, Mária Dorothea és Margit, és a fiúk, József Ágost és László főherceg. Nemzetünknek annyira szeretett, dédelgetett *Lacikája*. Az álgyai erdőben olyan szerencsétlenül kilőtt golyó a magyarság egy féltve ápol, édes reményét zúzta össze. Por-hamu az is már mind. *Fuit...*

Már látszik a fürdőház, a hatalmas gyógyító erejű forrás pazar pompájú csarnoka. Összeboruló fák alatt jön-megy itt a közönség. Idegen szó is hallik. Angol, francia. És micsoda elragadtatással szólnak kultúrnemzetek fiai erről a gyönyörű szigetről.

Néha egy-egy asszony halad el mellettem. Megcsap könnyű, csipkésruhákból kiáradó parfüm lehelletszerű illata. Selyemszoknyák *frou-frou*-ja ütődik fülembe, finom, svédkeztűs kézben biborszínű napernyő. - Átlátszó, derengő árnyat von szökés hajsátorra, vérfénybe vonja a fekete fűrtöt - Egy asszony - száz asszony... Mintha valamennyit láttam volna már valahol - valamikor, egyszer régen...

A vendéglő terasse-án ebédelek. Kevesen vannak már. Csupa *insulanerek*. Bennlakók.

Köztük van a halhatatlan Lotz mester özvegye és leánya, Kornélia. Nagynevű atyjának egykori műzsája, az isteneket gyönyörködtető atelier napsugara.

Ösmeri a *Kornélia-ciklust* mindenki, aki Lotz mester kiállításában gyönyörködött. Gyászruha fűdi most a *műzsa* karcsú alakját és eltűnt a pajkos mosoly a plasztikusan szép száj csigavonaláról.

Egy másik gyászos asszony a magyar zene kitűnő apostolának, idősebb Ábrányi Kornélnak özvegye. Ma is gyászolja férjét - lelkének jobb felét - ez a ritka nemesérszésű hölgy. És már hogy is ne gyászolná. Hiszen aki azt vesztette el, akihez lelkének, szívének minden szála fűzte, az nem lelhet vigaszt soha.

Mélyebb lesz az árnyék. Megreszketnek a terebélyes platánok. Síma héjukba mennyi betűt véstek. A kés-vágta sebet régen beforrta a fakéreg...

Hány szív felejtkezett el a másikról, amelynek gazdája egymás mellé véste föl neve és az *Ő* nevének kezdő betűit egykor. *Fuit...*

Leérek lassan az alsó-szigetre. A kávéház előtt ülnek az uzsonnálók. Illatoznak még a köröndben a rózsák: *the last rose of summer...* Viruló bokrok közt a *Rothkappchen*. A mesebeli farkas Piroskával. Rendesen gyermekcsoporthoz veszi körül s a kis emberek vidám kacagása elvegyül a zene ütemeivel.

Ott van a *Rose-asztal* is. Tulajdonképeni elnöke és attrakciója a budapesti társaság egyik legkiválóbb, legagilisabb hölgye, Grúz Albert államtitkár neje. Ott uzsonnálunk az intimes des intimes-ek. Csupa historiai név. Klauzálunk, a lánnglelkű hazafinak, 1848-49-es miniszternek fia, unokája, aki a tradícióhoz híven Gábor - és eszes, önálló véleményű ifjú már is, nagyműveltségű leánya, menyé. Utóbbi saját részére is történeti nevet foglalt le. Degré Alajosnak, a *márciusi ifjak* legelegánsabbikának a leánya.

Elkerülöm most többnyire ezt a kedves kis asztalt is. Leülök egy magányos padra s nézem, hogy húny ki minden sugár, hogy olvad belé az alkonyat égővörös, lilasárgás színe tompa, szürke tónusokba.

...Lassan, ezüstös sajkaként tűnik föl a hold. Mintha úszna, lebegne a könnyű párázatos őszi estében. Fénye összevegyül a villamos ívlámpák kékes, éles fényével s odaomlik a tarkán, zagyván hullámzó, fecsegő, kacagó, vidám tömegre. Néhány fiatal úr zajosan mulat már. Hej, ha én még tudnék duhajkodni, belémuzsikáltatni a fülembe a nótát:

A Csap-utcán véges-végig, végig -
Minden kis kapuba virág nyílik...

De nem tudok. Pedig a dal talán könnyíti szívünk keserűségét. Hiszen Byron is így szólaltatja meg Dávid királyt, mikor megtörtén oda szól lantosának:

I tell the minstrel, I must weep -
Or else this heavy heart must burst...

A túlparton egymásután ütnek az órák. Egyre néptelenebb lesz a sziget.
Csak én álmodom még ébren régi históriát.

II. JÓZSEF CSÁSZÁR ÉS VI. PIUS.

Alig lépett trónra II. József, Mária Teréziának és Lotharingi Ferencnek lánghú fia, mikor azonnal állást foglalt Róma világi hatalma ellen.

Kétezernél több kolostort törölt, köztük a Pálos-rendét is, és csak azoknak a szerzeteknek kegyelmezett, amelyek tanítással vagy betegápolással foglalkoztak.

Újításai nagy visszatetszést szültek az örök-városban, s a pápa mindent elkövetett, hogy II. József az egyház hatalmát fenyegető rendeleteit visszavonja. Sikertelenül azonban.

Pius ült akkor Szent Péter trónján és mindenáron vissza akarva hódítani az *eretneket*, egy megfordított Canossára határozta el magát, azaz arra, hogy ő utazik Bécsbe.

És dacára, hogy a kardinálisok mind ellenezték tervét, VI. Pius 1781. december 15-én az „Angyalvár”-ban kiadott brevé-jében kijelentette, hogy:

„Nem törődve a hosszú utazás fáradságos voltaival, Bécsbe utazik, ahol mint atya fiával, oly őszintén akar tárgyalni az osztrákok császárával.”

Bécsben nem a legjobb vért szülte a pápának ez az elhatározása, mert Garampi bécsi nuncius és Kaunitz herceg, a kancellár, csak nemrégén nagyon hevesen összetűztek a császár rendeletei miatt.

Különösen bántotta Garampit a kancellárnak az a kijelentése, hogy: *„előbb-utóbb a földiek mégis győzedelmeskedni fognak az örökkévalókon.”*

A Ballplatzi palotában erősen tanakodtak: mitévők legyenek s végre is úgy a császár, mint kancellárja abban állapodtak meg, hogy szép szavakban kell visszautasítani a szentatya látogatását.

És valóban a császár, a pápához intézett levelében ezeket mondja:

„- Miután rendkívüli szerénységgel tartanánk ő szentségét egy egyszerű látogatás örve alatt idefárasztani, nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül, hogy bizonyos kérdések tárgyalása pedig nem vezetne így se célhoz, miután ezekben nézeteink homlokegyenest ellenkeznek és *mi nézetünkől engedni nem fogunk...*”

Miután a megfogalmazott levelet kétszer is átolvasta a császár, végre is irattárba tétette. Nagyon merevnek tetszett neki a hangja olyan öreg emberrel szemben, mint VI. Pius, és II. József, a nagy humanista, tisztelte az agykort és a gyöngéket.

Azért is elhívatta a nunciust, tudtára adva, hogy *elveiből egy betűt sem fog ugyan engedni*, de ha azért a pápa mégis szándékánál marad és meglátogatja Bécsben, ezt a legnagyobb szerencsének fogja tartani.

Miután a pápa csakugyan elindult az örök-városból, II. József császár Cobenzl gróf alkancellárt küldte az egyháznagy elébe, akit Görcben üdvözölt.

Sőt maga a császár, legifjabb fivére, Miksa, kíséretében Neunkirchenig ment a pápa üdvözlésére.

Nyílt országúton találkozott az aranytól csillámló udvari fogat és Pius pápa nehéz utazókocsija.

A császár megállíttatta kocsiját, kiszállt, s úgy tőn a pápa is, aki egy pillanatra minden ellenségeskedést elfeledve, kitárta karjait és keblére ölelte Mária Teréziának, az egyház hű oszlopának fiát.

Harangzúgás, ágyúdörgés közt vonult be VI. Pius József császár oldalán Bécsbe, és mire a kocsi a Bellariát elérte, olyan óriási volt a tömeg, hogy az udvari fogat alig bírt mozogni.

Általában óriási volt a tolongás a pápához és a *lábcsókhöz*, mely az Augustinusok templomának refektoriumában ment végbe, csak úgy törték magukat a bécsiek.

Különösen a mágnásasszonyok jelentkeztek óriási számban, és Clary és Lichtenstein hercegnék egyre küldöztek a császárhoz újabb és újabb bebocsátási engedélyekért barátnőik számára.

A császár maga is emlékezik erről Leopold testvéréhez, akkori toszkánai al-királyhoz írott egyik levelében:

- Valósággal nevetséges entuziasmus lepte meg a bécsi dámákat. A Burg összes folyosói, lépcsői zsúfolva voltak és a megkettőztetett őrség dacára sem lehetett szabadulni a tömérdek képecskétől, keresztől, olvasótól és eféle dolgoktól, melyeket a pápához szentelés véget hoztak.

Érdekes világításban festi ugyancsak ezt a lábcsókot Berzeviczy Gergely, a későbbi új Magyarország egyik lelkes előharczósa, 1782-83-ban Vay István patvaristája.

A pápalátogatás alkalmával principálisával járva Bécsben, édesanyjához írott levelében következőket mondja:

„- Principálisommal együtt ott voltunk a pápa láb tsókolási Tzerimoniánál. Engemet a Familiánkból való Gárdisták láb tsókolásra felingerlettek. Principálisom is, előbb vonakoda, de osztán másoknak tanásából tsak rezováta magát arra. Valami három óráig kellett várni az Antichambrebe, melybe, igen sokan, a Venetiai követ is többek közt ott voltak. A Papok először, az után a' Magyar Urak, osztán a többi in einem Zug, az ajtón bemenének, belül Circulust formálának, a' Pápának, a' ki egy szegletébe a' szobának üle, a' tsókot megadák, és úgy kimenének, velük én is... Nagyra betsülöm azért ezt az Experentiát.”

Említi még, hogy több *evangelikus és helvét hitű* ifjak is, így Thaly István, a *personalis secretáriusa* és báró Podmaniczky Sándor, jurátus, ott voltak.

A külső tiszteletnyilvánulásokon kívül azonban valóban semmit sem vitt keresztül a pápa.

Meddők maradtak mind a hosszas tanácskozások, és se II. József, se Kaunitz, a kancellárja, nem engedtek elveikből.

A szerzetek vagyonát nem adta vissza a császár, a türelmi pátensen sem változtatott, úgy hogy a pápa, belátva vereségét, úgy mint jött, távozott el Bécsből.

Két év múlva, egészen váratlanul érkezett Rómába József császár, ahol a nép üdvriadallal fogadta benne a *római császárt*. Tömegesen özönlöttek aztán audienciára, panaszkodva a papi uralom ellen.

Ekkor mondta József császár Herzan kardinális, bécsi római nagykövetnek, hogy:

- Érthetetlen, hogy ha ezek az emberek ennyire elégedetlenek a pápa uralmával, miért nem vetik inkább alá magukat valamelyik világi olasz uralkodónak?

És mialatt Lombardia számára egy új egyházi szabályzat pontjait dolgozza ki, merész tervek forrtak a császár agyában.

Ez a korát megelőzőt nagy szellem, egy közelgető új század eszméiért már akkor lelkesülve, beösmerte, hogy Róma világi hatalma lehetetlenné vált.

Egy századdal előzte meg idejét, mert épen annyi idő folyt le aztán, hogy megdőlt az egykoron császároknak, királyoknak diktált pápák világi uralma.

MADÁCH ÉLETÉBŐL.

1849 mint vihar söpört végig az országon. A legszomorúbb októberben köny és vér jelezte a bakók nyomát. Nem volt magyar család, amelyben gyászruhát ne viseltek volna. Sem olyan, amelyben esténként remegve, sírva ne feküdtek volna le. Vajon mit hoz a rettenetes holnap? Börtönökben, nyirkos, penészes odúban sínylettek legjobbjaink. Még a nőket sem kímélte az osztrák brutalitás. Egy gróf Károlyiné söpörte a *Neugebäude* dohos folyosóját, míg mellette, durva, arcpirító tréfákat ejtettek pökhendi kis lajdinántok.

Madách Imrét is magukkal ragadták a korszakalkotó események; ő rá is börtönbüntetést szabtak, amelyet Pozsonyban töltött ki. Jelesebb emberekre különösen vigyázott a zsoldos-had. Még leveleket is csak nagy huza-vonával kaphattak. Száz idegen kézen ment át előbb egy-egy hazai írás. A legártatlanabb szőlésformákban is fennakadtak. Így egy ízben, Bónis Sámuelné, az 1848-49-es koronaőr, páratlan hazánkfíának neje, nagyréthy Darvas Erzsébet írt a sógorának, s valami pörös ügyet említve, magyaros fordulattal jegyezte meg: *ezzel a dologgal azonban szörmentében kell bánni...*

A *szörmente* szó óriási fejtörést okozott a fordító cseh profósznak. *Szörmente - Haarpelz... Nein.* Ezt a levelet lehetetlen átadni. Az alatt a *Haarpelz* alatt okvetlenül valami rebellis dolog lappang. Talán titkos írásokat vagy ilyesmit akarnak kicsempészni annak a *Haarpelz*-nek a bélésében.

Még a virágokban is akadékoskodtak. Hátha a foglyoknak küldött égő vörös muskátli, a fehér szegfű, meg a zöld levél köröskörül, valami allusió a nemzeti színre. *Madách* Imre mégis megkapta azt a kis csokrot, amelyet Veres Pálné, Beniczky Hermin vitt be a fogoly költő börtönébe, mikor férjével látogatására Pozsonyba utazott. Veresné átadta a virágokat - de nem szólt a szenvedő rabnak semmit arról, hogy otthon azalatt elhervadt *minden virág*, romba hullt az otthon - minden...

Leghervadóbb virág a hűség - a nő szerelme. Hiába beszélnek férfi-hűtlenségről; a nő a *legnagyobb*nak, *öröknek* mondott érzelmeket is könnyen felejt. Szerelmében mindig van valami józanság, amelylyel már egy másik *jövőt* tud alkotni. Az igazán szerető férfi, ha elvesztette azt, ami egyedül tette kívánatosszá az életet - eldobja magát a *jövőt* is.

Ezen a ponton állt *Madách* Imre, mikor börtönét elhagyva, megtért a sztregovai *magna cúriába*. Üresen találta a fészket. Egy szenvedélyében féktelen, forró vérű asszony átgázolt lelkén - szívéen. Vad vihar söpört el mindent, zúzott szerte boldogságot, reményt, hitet.

Madách Imre és Fráter Erzsébet története már a litteratura historiáé. Ez ítélt pártatlanul, *sújtólag* az asszony felett, aki megmérgezte egyik legnagyobb írónk életét.

A sötét boltíves szobákban szomorú, komor élet kezdődött. *Madách* teljesen elzárkózott mindenkitől, csak néhány igen jó barátja, Veres Pál, Szontágh Pál, Sréter Horác kocsijai fordultak még be a gyommal, bozóttal benőtt útközön.

Ő, aki mögött már ekkor nagy írói munkásság állt, megfelelő hangulat híján az állandó magára hagyatottságban teljesen elvesztette minden önbizalmát. Nem tudott alkotni. Hiányzott a kedv, egy lény, akivel munkái tervét megbeszélhette, gondolatait kicserélhette volna. Hiányzott az *otthon*, a *fészek* puha, édes melege. Az asszonyi gyöngéd gondoskodás, amely áldóan mint nap fénye, érleli meg a költő-ember lelkének fakadó virágait. - - És mindinkább magára hagyatott lón *Madách* Imre. Barátai egy ideig hívogatták ide is, oda is, nem ment, hát hagyták magára. Mert a jó pajtásokat is elfoglalta sok egyéb.

Az ötvenes esztendőök lethargiájában mélyen járó vulkán izzott. Hazafias szenvedelmek lobogtak a magyar szívekben. Vártak, tűrtek, ellentálltak Bécsnek - amelynek ökle már akkor is kemény volt. Ám ezeket a momentumokat mind meg kellett beszélni. Egy kicsit a vaskosaras ablakú, dupla fedeles nemesi házakban. A tornácokon, melyekre vadgesztenye vetett árnyékot. Egy kicsit Gyarmaton, Rétságon. Itt útközben *étettek* és politizáltak a nógrádi urak, meg a szent-katalini állás alatt is. Gyarmaton bizony nem esett ez meg a Gilagó bandája nélkül. E mellett nevedtek, szegényedtek el a nógrádi urak. Ma már sok olyan kúriának a mohos fedelén csurog be az eső, ahol akkor hajnali szürkületbe, hajnal piros hasadásába sírt belé a hegedű. Bajnokfű, összezsugorodott tormalevél a kertekben. Rózsaszínes, szűrös bogáncsot ingat a szél és vadkomló kúszik az elvadult rózsatőkére. Arra, amelynek virágait valamikor fehér kéz tűzte a harcba induló legény sapkájához. Akkor, mikor fölarsant a vérünket ma is lángba borító dal: *Kossuth Lajos azt üzenté...*

Elmúltak már akkor mindezek. Fekete bodzavirág hajolt búsan a töredezett kerítésre. Hant borult a vitéz szívére. Gyászt öltöttek a honleányok. A honfiak pedig tanácskoztak. - Vártak, vártak. Valami nagy, néma halálos zsibbadás szállt az országra. A sírva-vigadás duhaj lármája úgy hangzott, akárcsak egy keserű, vad halotti orgia.

Madáchot már hazája sorsa sem érdekelte talán. Egyéni nagy keserősége, szenvedése úgy átitatta méreggel egész valóját, hogy semmi érzés nem talált már keblében helyet. Még a vigasztalást is csak a legjobb embereitől tűrte. De nem férközött az sem szívéhez.

Ilyen lelki állapotban élhetett Madách - amikor aztán megfordult kedélye. Lelke fenekéig útalta már az asszonyt - de valami bántó, csúnya cinizmus férközött az addig oly gyöngéd, szinte virágsziromhoz hasonlatos poéta-szívbe. Bejárt már Gyarmatra, Vácra, Rétságra. Végigülte az éjszakai tanyák duhaj mulatozásait. Borgóz, durva, rekedt éneklés, otromba, festett arcú leányok közepette egyre sivárabbá lett a nagy Madách lelke. Egyre jobban sülyedt a sárba, amely eredetileg az ég könnyéből támad. *Sárnak* tartotta már az asszonyt is, amit napsugárnak mondott egykor.

A rossz hír sebes paripán jár. Eljutottak ezek a hírek Veres Pál csendes, lankás vanyarci kastélyába is, ahol a kiváló műveltségű, ritka finom lelkületű háziasszony egyre szomorúbban hallgatta.

Végre határozott.

- *Meg kell menteni Madách-ot.*

És amit Beniczky Hermin föltett magában, azt egy providenciális asszony minden energiájával, de egy igazi nő minden gyengédségével keresztül is vitte.

Pál-napja jó alkalomnak kínálkozott. Miután Madách még a legkorhelyebb kompániáktól sem zárkózott el, nem zárkózhatik el egy olyan minden ízében magyaros, vidám, de azért nemes, lelket-szívet vidámító lakozástól sem, mint a vanyarci *Pál-napok* valának. Sréter Horác, maga is geniális ember, remekül zongorázott különösen, komája volt Veresnének, ezzel meg Szontagh Pállal érkezett Vanyarcra a régen nem látott jó barát. Folyt a mulatság, húzta a cigány, de Veresné egyre csak Madáchot figyelte, csak vele foglalkozott. Mintha az 1848-49 előtti álmadozó, poétikus emberből alig maradt volna már valami. Keserű volt - cynikus. Szavának éle mindig a nők ellen fordult. Hol „szép tökéletlenségek”-nek, hol „szeszély, sár és bűnből összetákolt”-nak mondotta az asszonyokat. Minden magasabb intelligenciájukat negálta; alsóbbrendű, legfőljebb szórakozásra való „szép állatok”-nak nevezte sebző gúnnyal.

Veresné, maga egy igazi női nagyság, kiválóság, mind ezt elhallgatta. Zsebre gyúrte eleinte, még vitába se bocsátkozott Madách-csal. Pedig a disputa volt eleme, s acélpengénél élesebb,

logikus érveivel akárhány jeles emberünket sarokba szorította. Nem. - Egyre csak azt kérdezte Madáchtól, mért nem ír - vagy mért nem ír valami nagyobb munkát, mint apró, itt-ott megjelent versei.

- *Telnék pedig magától. Csak kísértse meg.* Biztatta egyre, mikor a Pál-napi lakozás után egyre sűrűbben vonta Madáchoz körébe.

Az író tagadólag ingatta fejét:

- *Én tőlem már semmi se telik. Én már meghaltam.* - Ez volt a stereotip válasz. Beniczky Hermin azonban egyre nógatta.

- *Ejh, ki tudna olyan magányos odúban komponálni, írni, a múzsákhoz fölemelkedni, mint az én medvebarlangom.* - Fakadt ki egy ízben aztán Madách, és fejét kezére hajtva, szomorú gondolatokba süllyedve, bámult maga elé.

Beniczky Hermin elmosolyodott és kimutatott az épen májusi virágzásban pompázó kertre.

- Hát komponáljon ott, - lássa, ez a kert most olyan mint az *elveszett éden* - csak nézze... sétáljon ki, üljön le valamelyik *stimmungsvoll* helyre és fogadok, egyremásra jönnek majd a gondolatok.

Ma is megvan még a vanyarci kertnek az a pontja, ahol Madách Imre lelkében nem ugyan egy *megtalált éden*, de az *Ember Tragédiájá*-nak fenséges eszméi támadtak. Megvan a *Madách-szoba*, amelyet a vanyarci kastélyban lakott a nagy költő, s beavatottak tudni vélik, fenséges *Évá*-ját Beniczky Herminről mintázta. Arról az asszonyról, aki Madách Imrét visszaadta a magyar litteraturának, az életnek, önmagának. Csakis egy ilyen asszony sugalmazhatta a sok gyötrődés után új reményre lobbanó *Ádám* megtérését, egy ilyen nő ihlethette meg a poétát, amikor összetörten az élettől, még egyszer megtalálja hitét s leírja a mondást - -

Ember, mondtam küzdj -
És bízva bízzál...

EGY MAGYAR MARQUISE.

Ott lakott egy óriási, háromemeletes bérkaszárnnyában, - de közel a muzeumkert-, a mágness-negyedhez. A ház harmadik emeletének a hátulsó udvarán igaz, de mégis ott, ahol a *felső tizezer* él, mozog. Az összes lakók mind csak *marquise*-nak nevezték Száky Antalnét, aki legszívesebben Pribóczynéval társalkodott, mert az ősnemes családból eredt és három praedicatumot írhatott a neve elébe.

Pribóczyné is szerette a „*chère amie*”-t - ha magyarul beszéltek is, így szólította - és sok őszi délutánt, téli estét eltöltött együtt a két, valóban bájos, öreg asszony. Mert Pribóczyné is szép volt. Valamikor ünnepelt királynője a pozsonyi koronációs bálnak - a *personalis soiré*-jainak. A két matróna soha sem fogyott ki a „rég jó idők” dicséretéből. A jelenből legfőlebb a „gyerek”-ről esett szó, meg „az én Tónikámról.” A „gyerek” özvegy Pribóczynénak a dédelgetett, bálványozott unokája volt. Az Andriská. „Az én Tónikám” pedig Szákyné leánykája, akin anyja kimondhatatlan szeretettel csüggött.

Özvegy Pribóczyné elegáns, fényes lakásában minden Andriská körül forgott. Ha lehetett volna, az áldott jó öregasszony bizonyára a napot is úgy kelteti föl, ahogyan a „gyerek” szeszélye kívánta. Amit szeme-szája óhajtott, az parancs volt a Pribóczy-háznál. Ha tanult, tanult, ha nem, nem. Szerencsére nagyon eszes gyerek volt Andriská. Elméje fogott, mint a tűz, s lustasága, hanyagsága mellett is mindig lépést tartott a tanulásban, legkedvesebb cimborája és iskolatársa Baloghváry Ernővel.

Baloghváry Ernőn kívül nem is pajtáskodott fiúkkal szívesen. A bársonyos szemű, omló, sötétfürtű Andriská már igen korán a lányok társaságát kereste. Aféle született *troubadour* volt. Öntudatlanul rabja az *örök asszony*-nak már akkor, amikor csak sejtésszerűen, tárgy-talanul érezte a szerelmet. Szoknya suhogása, női kacagás gyöngyöző hulláma megdobogtatta szívét, noha nem tudta, miért? Nem tudta, mikor dobbant meg először, leghevesebben. Mint nem tudja a rózsza a nap melyik sugarának a lehellete bontja szét zöld burkát, melyik csókolja pirosra.

De mégis úgy érezte, a ház összes leánykái közt legszívesebben beszélget Száky Tónival, legszívesebben megy Marie tantehoz, aki olyan csodaszép históriákat tud a régi francia királyokról. Akinek a lakása valóságos *kis Párizs*. Legalább így mondta az Andriská nagymamája, aki naponta meglátogatta Szákyékát.

* * *

Érdekes kis fészek is volt ez a lakás. Csak olyan érdekes, mint lakói.

Marie tante francia emigráns családból származott s atyja, Alfréd de la Valle marquis, a *coblenzi nemesek*-kel együtt menekült a *terreur* elől. Isten tudja, hogy került Magyarországra aztán, ami akkor *holt szigete* volt Európának. Aki itt valami *salva guardiá*-ban meghúzhatta magát, azt ugyan hiába keresték.

Sok francia nemes úr ábrándozott akkor a Duna, meg a Tisza partján - Jókai Vavel Lajosaként - arról, hogy a külföldön, titokban nevelt Capet-fiú majd elüzi a „*sehonnai*, bitang Bonapartét”, fejére teszi Szent Lajos koronáját s kegyeibe fogadja hűséges alattvalóit. Visszakapják akkor majd birtokaikat is, - de addig éheznek, koplálnak. - Fejet ám nem hajtának a „*corsikai fiskális*” fiának.

Koplatni ugyan nem koplaltak a francia nemesek sehol Magyarországon. Így a jó Alfred de la Valle se, aki Derencsy Mátyás uram kúriájában talált szíves vendégszeretetre. Itt aztán addig kesergett, addig szavalgatott madrigálokat és szonetteket a különben is elragadóan kedves marquis, míg a gazda bájos, egyetlen leánykája, Zsuzsika, azt nem találta, neve sokkal jobban hangzik francia formában: *Susanne*, míg teljesen belé nem habarodott a szomorú gallusba.

Nem volt már akkor hontalan a száműzött. Otthont talált a nemesi kúrián. A nemes magyar leányzó szívében.

Azon a napon, amelyen Zsuzsika - immár *Susanne* - elrebege a boldogító *igen*-t, Alfred marquis kipakkolta két ócska, vasas ládáját. Ezek rejtették magukban összes vagyonát. Vagy három tucat arcképet - apai, anyai őseit.

A régebbi képek még puffancsos ujjakkal, merev spanyol divat szerint öltözött ősanyák voltak. Az újabbak: szülői, nagyszülői, XV. Lajos, majd Mária Antoinette bájos, édes viseletében. Volt ott olajkép, aquarelle és elefántcsontra festett miniature. Ezt talán még a versaillesi kert Apolló-szobra mellett, sejtelmes, holdvilágos estében ajándékozta anyja - akkor a királyné udvarhölgye - édes atyjának, a fiatal, gáláns marquisnak.

Egy csomó régi, drága csipke is megakadt a láda fenekén. Apróbb ékszerek, csavart nyelű ezüstkanál, villa, cikornyás, szőlőgerezdeket ábrázoló cirádákkal ékesített koppantó, ezüstkapsos imádságos könyv, benne egy lapra leírva a hagyományos imádság, amelylyel Edgworth abbé bucsúztatta a szegény *Capet Lajost: fils de saint Louis, montez au ciel...* Ott volt a vékony pengéjű, aranyozott markolatú kard, egy pár csattos cipő, selyemharisnya, arannyal hímzett bársonykabát, meg a *tricorné*. A gyermek-ifjú de la Valle, mint page, a szegény, szép királyasszony trianoni ünnepein viselte még őket.

Ennyit hozott magával a jó marquis - aki immár mint az ősi Derencsy-ház tagja, gimbesgombos dolmányt öltött, dédapáink divatja szerint patyolat-kendőbe csavarta be a nyakát és beállt táblabírónak.

Derencsy Mátyást gazdag embernek tartották. Az úrbér, a robot idején, sohasem lehetett egészen megtudni, mi van igazában a nemes úrnak. Mennyi a *zálogos-birtok*? Mennyi az adósság? Nem is sokat törődtek eleink a munkával, a gonddal. Jó Derencsy Mátyás sem tudta, hogy fog a zsidó krétája? - a dologra meg azt mondta:

- Majd elvégzi az ispán!

A jó de la Valle még kevesebbet lendített. Versaillesben sem tanították munkára. Nagy tisztelője volt Szent Heverdel-nek, s legfőlebb agarászni segített, meg pipázni és egy kicsit politizálni, az apósának.

Így aztán bizony, amikor tekintetes, nemes és vitézlett Derencsy Mátyás uramat, sok pipázgatóknak utána, „mennybe vitték angyalok”, a gonosz creditorok még a párnát is elvitték *moszjő* és *madame*-nak a feje alól.

Pedig akkor már a lenvirágszemű, szőkefürtös kis Marie is fölcseperedett. Valóságos francia baba volt, akit nagyapjától kezdve az egész familia dédelgetett, kényeztetett. Apjától gyönyörűen megtanult franciául - akár csak Párizsban született volna. - Zongorázta Lully régi, ábrándos menuette-jeit és a *Malborough va-t-en guerre* harcias áriáját. Imádott a kis lány mindent, ami francia, s képeskönyvek helyett ősei parókás arcképeiben gyönyörködött. Csakhamar névszerint ösmerte őket, bámulta viselt dolgaikat. Tudta, melyik esett el Damiette ostrománál, melyik harcolt hősileg Fontenoy mellett.

Derencsy Zsuzsánna, de la Valle marquise, egészen beleélte magát ebbe a romantikus világba. Leánykáját gyakran öltöztette azoknak a pásztorleánykáknak a módjára, amelyek olyan elragadóak Watteau meg Boucher vásznain. Marie szőke haját feltornyozta, behajporozta. Kivitte a kertbe s akár csak a *kis Trianon*-ban lettek volna, kékszalagos, fehér báránykát őriztetett vele. Hosszú, szalagos, virágos botot is adott a kezébe. Ruháit édesatyja, a marquis rajzolta, tervezte s a házivarrónő néha véres könyeket hullatott, amíg a sok szalagot, fodrot, volánt, puffándlit, fichu-t, mi egymást összetákolgatott.

A mának élve, a holnappal sohasem törődve, a boldog kis családot villámcsapásként érte az öreg Derencsy halála, - az *executio*. Szerencsére akadtak jólelkű rokonok, akiknek először is a törékeny jószágon, Marien, esett meg a szívük.

De eközben már más világ kezdődött a tejjel-mézzel folyó Kanaánban. Ébredni, dolgozni kezdett a magyar úr. Derencsy Barnabás, a Zsuzsika nagybátyja, azt vallotta: „Segíts magadon - az Isten is megsegít”, meg azt: „A sült galamb nem repül senkinek a szájába”. Maga járt utána a gazdaságnak. Talpalt reggeltől estéig. Felesége is azokból a régimódi asszonyokból való volt, aki versenyt dolgozott a cselédjével. Fonatta, szövötte még a fehér ruhának valót, maga bajoskodott a disznóölésnél, olvasztotta a zsírt, és nem a boltból vásárolta a szappant.

Ebben a munkás, rendes házban sehogy sem érezte jól magát a marquis úr, sem a *Zsuzsává* sülyedt felesége. Kénytelen, kelletlen tettek ugyan ezt-amazt; de folyton dűnnyögtek, morogtak, elégedetlenkedtek, s egyre készültek *másfelé*. A jótévő halál könyörült meg rajtuk. Elköltöztek az árnyékvilágból, s egyedül hagyták a kis francia porcellán-babácskát.

Vannak emberek, akiket mindenki szeret, akiknek ügyét-baját mindig mások viszik. Ezek közé tartozott a kis Marie is. Olyan édesen, gyámoltalanul tudott nézni, olyan komikusan, és mégis meghatóan nem illett semmi dolog a kezébe, hogy még Derencsy Barnabás is, noha haragot tettetett, - kivette a főzőkanalat vagy a vasalót a kezéből.

- Eredj csak klavirozni, meg románt olvasni. Megélsz te majd holtig a nézésedből és majd dolgozik helyetted mindig más.

Derencsy Barnabásné is osztotta férje véleményét. Nem erőltették többé házimunkára a kis marquiset.

Nem is igen lett arra szükség. Haláláig tenyerén hordta a sors, az élet, a csodaszép kis francia babát. Előbb szülői, majd rokonai, később Száky Antal, aki feleségül vette.

- *Tündérkém, napsugaram*, - így becézgette és sohasem kereste benne se a gondos, szorgalmas feleséget, sem a gyerekkel bajlódó anyát.

A háztartást a jó Katica néni - Derencsy Barnabásné - vezette tovább, ő nevelte a Száky-pár leánykáját, Tónikát is. *Antoniette*, így nevezte Száky né gyakran, muzsikális, gyönyörű francia kiejtéssel, - s a kis leány örökölte anyjának ezt a bájos kiejtését.

Egyebekben *Tónika* maradt. Kivált miután a puritán becsületességű, a világot, az embereket megváltani, javítani, boldogítani akaró, nagyeszű, de nem gazdának való Száky Antal elkövette azt a „nagy ízléstelenséget”, hogy teljesen vagyon nélkül hagyta hátra kis családját. Ő maga, mint afféle puritán természet, szörnyen igénytelen volt. Tejet, kenyeret reggelizett, egy kabátban évekig eljárt, de a feleségétől nem tudott megtagadni semmit.

- Hiszen nem kell nekem *olyan sok*, - mondogatta a *marquise*.

S neki is igaza volt. A battiszt fehérnemű, mosdó-vizébe az eau de Cologne neki életszükség volt. Több, mint a mindennapi kenyér. Benne van az a vérben, a természetben s nem lehet

kiírtani azokból, akiknek a pólyája selymesen suhogott. Akik ezüstkanállal ették az első tejbe-rizskását.

Tett, vett is a ház körül Marie. Kanárijának sajátkezűleg adott piskótát. Gyümölcsöt, süteményt rakott az *Aufsatz*-ba. Virágokkal babrált. Telerakta velük a lakást, eszébe sem jutott, hogy a virág drága passzió; épen úgy nem, mennyi tömérdeket emészt föl a sok selymes, harászos, gyöngyös hímzés és horgolás. A házban tulajdonképpen csak Katica néni dolgozott, és később Tónika.

Akkor már a nagy bérkaszárnya harmadik emeletén laktak, s csak udvari lakásra tellett. Ez nagyon bántotta Szákynét. Mindegyre jobban visszavonult a világtól s egész napokat töltött régi, az ősi házból megmentett fiókos íróasztala mellett. Szentimentális francia verseket képzelt egyéneknek, képzelt bánatokról episztolákat írogatott. Igazi francia marquise volt, a XVIII. század végéről, érzelgős és rendkívül finom, egy kissé öntudatlanul modoros is talán.

A „nyomorúságos” - ahogy ő mondta - udvari lakásnak azt a két szobáját választotta ki Szákyné, amely nem nyílt az udvarra. Azoknak ablakaiból egy egyemeletes, régimódi, nagy udvarú, kúriaszerű épület fölött a múzeumkertbe lehetett látni. A belső szoba volt a hálószobája, a másik a nappali: „*Az én boudoir-om*” - mondotta büszkén. Itt sárga selyembútor ékeskedett. A kanapé előtt meg rézzel kivert, gömbölyű asztal. Ennek felső lapja alól egy kisebb lapot ki lehetett húzni. Arra tette Tónika finom Alt-Wien-csészékben az illatozó uzsonna-csokoládét.

Ebben a *boudoir*-ban üldögélt Szákyné Pribóczynéval hosszú, késő tavaszi délutánokon. Előttük, a kristály-pohárban, amelynek lapján „*l'amitié vous la donne*” fölírás ékeskedett, jázmin és rezeda illatozott.

Néha Tónika is bent maradt az öregekkel. Ha ezt megsejtette Andriska, rendesen bekopogott Szákyékhoz: *keresni a nagymamát...*

Aztán szépen, illedelmesen leült a kézimunkázó Tónika mellé egyik *puffra*. Ábrándosan nézett bársonyos, sötét szemével maga elé, s nem győzte hallgatni *Marie tanti* csodálatosan szép meséit.

- *Még egyet, Marie tante*, - mondta rendesen, ha vége volt a mesének, s időközben megkérdezte Tónikát, vajon kiolvasta-e már a „*Mire megvénülünk*” negyedik kötetét is. Azt, amelyikben Fanny végre mégis a Dezsőé lesz. Azé, aki a lánykát már gyerekkorában szerette.

Tónika rendesen komolyan, kitérően válaszolt. Neki a nyelvtant kell tanulni. Meg a geográfiát. Nem ér rá regényeket olvasni.

- Nekem is kellene... de majd *holnap...* - felelte rendesen Andriska. - Baloghváry Ernővel mindig óra előtt tanulunk csak. Pedig ő első eminens! - És aztán beszélt tovább Dezsőről, aki annyi rengeteg esztendő múlva jutott csak Fannykához.

A *kis francia-baba*, akiből közönyös, de még mindig bájos anyóka lett, sokszor elmélázva nézte az ábrándos szemű, poétikus hajlamú Andriskát. Aztán fölsóhajtott:

- Ah, ma *chère Jeanette*, ha az én Tónikámban csak negyedrészt romantika volna, mint a jó Andriskában! Nem értem, hogy lehet *nekem* ilyen kétségbeejtően józan, hideg leányom.

Pribóczyné szomorúan nézett végig a lángoló szemű, pirosra gyulladt arcú fiúcskán s végigsímogatta a fejét:

- Ne kívánd, ma *chère amie*. Én sokszor inkább rettegek érte. A troubadourok kora lejárt. Mi lesz Andriskából, ha én meghalok? Ha senki sem fogja dédelgetni, becézni...

- Oh! Az Isten jó, - vigasztalta Szákyné a szép, ezüstöshajú úrasszonyt. - *És az emberek is...*

És valóban a gyermeklelkű, jóságos öreg *marquise* meggyőződésből mondta ezt. Ő szentül hitte, nincs rossz ember. Nincsenek alacsony indulatok, nincs az életnek semmi komolysága, salakja. Átálmodta inkább, mint átélte az életet. Talán azért is hallgatta meséit olyan szívesen a hasonlóan csak álmodozásra, romantikára termett Andriská.

És mesélt, mesélt Andriskának a *marquise*, mintha lelke öregségére visszazárlt volna abba a korba, amelynek regéi betöltötték gyermekéveit, ifjúságát. Atyja, ennek a rokonsága lett a világa. Erről mesélt, mesélt fáradhatatlanul. Öntudatlanul már talán költötte is ezeknek a meséknek a nagy részét. Azokat az ősei kastélyairól szólókat. Ahol abroncs-szoknyás, puderos fejű szép asszonyok holdas éjszakákon menuettet táncolnak a kert puha, virághímes pázsitjain. Ahol a lovagok epedő dalokat énekelnek s jutalmul rózsát ad nekik a királyné. Mesélt néha magáról is, milyen szép volt, hogy epedt utána egy szőkefürtű, halavány lovag.

- Még most is szép, Marie tante, - mondta ilyenkor veleszületett lovagiassággal Andriská. - És ebben igazat is mondott a gyerek.

A *marquise* haja hullámos „scheitli”-ban símult tiszta homlokára. Finom, fehér, csipke „coiffure”-t viselt fején és mindig világos ruhát. Arca egy kissé megfonnyadt már, de pici keze fiatal maradt. Járása inkább öreg, beteg madár tipegéséhez hasonlított, de ülve, az ósdi lakás finom keretében, valósággal trónjavesztett hercegnőhöz hasonlított. És egyre motozott. Finom csipkét kötött, hímzett, vagy írt fiókos, megfeketült „*sécrataire*”-je előtt, s mosolyogva olvastatta azokat az ábrándos, méléző strófákat, amelyeket Andriská néha el-elhozott hozzá.

- Én magam írom őket, Marie tante! Titokban, a múzeum-kertben, - mondotta aztán némi büszkeséggel, ha a *marquise* megdicsérte.

Ebből az ő kis fészkeből nem is igen ment ki Marie tante. Utálta, hogy az előszobaajtó mellett mindjárt ott volt a *cselédlepcső*. Utálta az ott futkározó piszkos, szennyes, nevetlen fiúkat, a hándlé kiabálását és a házmesterné rikácsolását.

- Durva, nem hozzám illő nép, - úgy-e, Andriská? - fordult a fiú felé, ha Katica néni néha hívta a „gangra”, friss levegőre.

És Andris is érezte, ez a környezet fájhat a *marquisenak*. És érezte, hogy az életben borzasztó lesz neki is, ha esetleg ilyen emberekkel kell majd érintkeznie. Mert ő is egy más plánétára valónak érezte magát. Ahol csak napsugár van, - virágillat, szerelem meg madárdal. Talán azért is vonzotta gyermek-lelke annyira a nyájas, jó, ideális lelkű Marie tante-hoz, aki türelemmel olvasgatta végig zsengeit.

- Lássá, az én Tónikám sohasem írt még verset. Az én Tónikámban nincs semmi poézis! - mondogatta egyre-másra Száky néni. És ez volt az ő legnagyobb keserősége.

Külsőleg is egészen másképen főtött a leányka. Mintha egy kicsit Katica néninek a komoly, munkás nevelése szabta volna meg testi fejlődésének az irányát is. Szép se volt. Száky Tónikának csak szögszínű, dús, göndör haja tűnt föl s okos, nagy, barna szeme, amivel olyan komolyan, hidegen nézett a világba. Mégis Andris, ha végigsímogatta tekintetével Tónika halavány arcát, úgy érezte, mintha ő volna a legislegszebb leány a világon. És ha meghallotta a hangját a lépcsőn vagy a folyosón, vérhullám csapott a homlokára. Mély zengésű, puha alt-hangja volt Tónikának. Olyan hang, aminőhöz Gautier a Louvre porphyrtérképében álló csodás, misztikus szobrot, a „*monstre charmant*”-t hasonlítja. Az a hang, amely varázslatként ejti meg a lelket.

Gyermekkorra, serdülő kora csupa tanulás, munkában telt el. Cselédet se igen tartottak mindig, legtöbbnyire csak „bejárót.” Takarított, házi munkát is végzett Tónika, édes anyját öltöztette, gondozta, s mikor mindennel elkészült, kezét csókolva a „*petite maman*”-nak, kijelentette, megy ide, vagy oda, zongorázni, franciául diskurálni leánybarátnőikkel.

Pedig dehogy ment zongorázni, franciául konverzálni a szegény jó Tónika. Reggeltől estig órákat adott, gyerekekkel vesződött. Házmester-, grajzler- meg finanszemplész-csemetékbe verte belé a tudományt, csak hogy megélhessenek. A jó Szákyné azt hitte, minden az árendából telik. Abból a csöpp skvarkából, ami még Száky Antal halálakor megmaradt. Mit tudta ő azt, hogy régen fölemésztette az adósság.

Néha, ha látta, hogy Tónika számol, töpreng, dörzsöli a homlokát, odatípegett mellé, meg-símogatta a homlokát s váltig mondogatta:

- Ugyan miért kalkulálsz egyre? Miért fukarkodol úgy! Egészen kiöled a lelkedből a poézist. Ugyse volt benne valami sok. Látod, az Andriská mindig olvas, ír. Regényeket, verseket. Kívülről tudja Heinét, Musse-t és maga is ír verseket.

Tónika összeráncolta a homlokát. Mintha sóhajtott is volna.

- De, *petite maman*, Andriskának vagyona lesz, tehet, amit akar. Nekünk meg abból a kis árendából mégis számítva kell élnünk.

Dehogy mondta volna meg, hogy az a „kis árenda” tulajdonképen az ő munkája. Föláldozott ifjúsága, élete.

Csak a jó Pribóczyné tudta, de Tónika kérésére világért sem árulta volna el a *chère amie*-nak.

- *Neki sohase volt gondja, bánata...* - magyarázta Tónika *Jeanette néninek*, aki délutánonként mindig beült a „boudoir” egyik szép sárga selyem-fauteuillejébe, s újfent a múltba mélyedt a „*chère amie*”-val.

Papíroson főztek is ilyenkor, mert a *marquise*-nek kitűnő receptjei voltak. Ezeket sajátkezűleg írta össze, és majdnem olyan becsben tartotta, mint ezüstkapesos imádságos könyvét.

Pribóczyné aztán, hogy örömet szerezzen a „*chère amie*”-nak, a drága ingredienciákat meg-kívántató holmikat el is készítette, s aztán csendesen diskurálva együtt fogyasztották, dicsérték. Sajátosan vonzó kép volt a két öreg dáma. Szákyné, a minden ízében francia *marquise*, és Pribóczyné, a magyar urasszony prototypusa.

Ebéd után újra sóhajtott Szákyné:

- Látod, ma *chère*, c'est affreux. Antoinette most is künn mosogat a konyhán, a helyett hogy bejönne és elénekelné Schubert valamelyik szép dalát, vagy hallgatná a kedves Andriská *fleurette*-jeit.

A „kedves Andriská” ilyenkor a haja tövéig elpirult. Idegesen babrált az asztalra helyezett albumok közt, s halkán mondotta:

- Valóban, Tónika egyre ritkábban jön be, ha én Marie tante-nál vagyok. Pedig én valóban olyan szívből ragaszkodom hozzá...

A hangja itt rendesen nagyon fátyolozottá lett Andriskának, s szomorúan hajtotta le a fejét, mikor a *marquise*, Jeanette néni felé fordulva, folytatta:

- Nem értem... nem értem. Áldott, derék teremtés pedig a Tónika. Odaadná utolsó falatját a szűkölködőknek, de érzelmi világa nincs. Olyan egészen más, mint én voltam fiatal korom-

ban. Lelke nem tud fölemelkedni. Csak a munkát szereti. Már tizenhat éves, és azt hiszem, még csak nem is tetszett neki senki...

Szákyné sóhajtott. Andriska még nagyobbát sóhajtott. Csak Jeanette néni bízta a *chère amie*-t:

- Majd... majd eljön talán Tónikának is az órája. Majd megdobban az ő szíve is.

De csak nem jött el ez az óra. Mint valami apácának, ridegen, egyhangúan folytak Száky Tónika napjai. Még a szobája is olyan volt, akár egy cella. Szűk, keskeny vaságy, egy mosdó, meg egy puhafa íróasztal. Azon írta esténként a számadásokat, meg korrigálta növendékeinek a feladatait. Ami szép volt a házban, azt mind édes anyja köré rakta.

Egyszer, egyetlenegyszer kapta rajta Andris Tónikát, hogy az ablakra támaszkodva, lenéz a múzeum-kert zsendülni kezdő bokraira, mintha be akarná lélekzeni a tavaszt, az életet. Mintha álmodni szeretne mindarról, amiről fiatal lányok álmodnak!

A fiú odalépett mellé, s forró, reszkető kezét odatette a karjára.

- Tónika, az „okos” Tónika ábrándozik. Tónikának van szíve, tud érezni... *Csipkerózsza*...

Andris hangja szinte ujjongott az örömtől. Szerette volna átölelni, össze-vissza csókolni, - de a lány hirtelen mozdulattal elhárította magától. Köny csillogott szemében.

- Ne beszéljen így, Andriska. Nekem *nem szabad* ábrándoznom. Nekem *nem szabad* magamra gondolni, csak édes anyámra. Szegény édes apám rábízta a halálos ágyán. Megígértem neki, hogy nem fogja megösmerni sohase az életet. S amit én megigérek, azt meg is tartom, Andriska. Maga jó, okos fiú, Andriska. Sohasem fogja elárulni, hogy meglesett, nem fogja elárulni, hogy Száky Tónika azt mondta magának egy tavaszi alkonyatban: én is szeretném tudni, mi a boldogság. Én is szeretném, ha nem csak én járnék a más kedvében, de volna valaki, aki az én kedvembe is járna. Virágokat hozna nekem, szép könyveket. És élnénk a jelennek, nemcsak mindig a „petite maman” múltjának. De nem lehet. Nem is szabad ilyenre gondolni. Csúnya vagyok. Meg se lát senki. Csupa udvariasságból vetnek nekem egy-két jó szót, - ennyi az egész. És ha akadna is valaki... Nem lehet. Itt van az én családom, az én szegény, vén gyermekem, a „petite maman”...

Andriska szíve már a torkában kalapált. Megragadta kezével Tónika csöpp, fehér kezecskéjét s szólani akart, amikor Szákyné hangja hallatszott:

- Antoinette, gyer csak gyorsan! Kisérd ki Jeanette nénit. Olyan szépen, poétikusan beszélgettünk a régi jó időről. Mon Dieu, milyen más fiatalság volt akkor! Adieu chérie, bonne nuit, - búcsúzkodott aztán Pribóczynétól s meglátva Andrist, gráciával nyújtotta csókra finom, ápolt kezét.

- Ah, Andriska! Maga is itt van! Bonne nuit, au revoir! De szép fehér szegfű van a gomblyukában. Oda adhatná Tónikának...

Tónika elhárította magától a virágot, de másnap reggel akkora csokrot küldött neki Andris urfi, hogy „petite maman” csak úgy lelkendezett az örömtől:

- Oh, oh, az a charmant Andriska... igazi chevalier... oh... oh...

Nem sokáig küldözhetette a virágokat Andris. Meghalt az áldott jó Pribóczyné s ő haza ment a falusi birtokra gazdálkodni. Sehogy sem tudta azonban túrni a magányosságot. Visszatért a fővárosba. Elment a régi kedves házba, de már hült helyét találta Szákyéknak. Azt mondta a házmester, elköltöztek nagyon messze. Külső országba.

Hosszú esztendőök teltek el. Andriskából is András úr lett lassacskán. Mind jobban elfogytak az élet örömei, mindjobban magára maradt a világon. Boldog gyermek- és siheder-évei szép álmoként éltek már csak lelkében, de felejthetetlen jó nagymamájára gondolva, mindig eszébe jutottak Szákyék is. Vajon hová lettek, minő sors érte őket? Mi lett az „okos” Tónikából? - mondogatta magában.

Egy szép, langyos őszi alkonyatban, egy csendes tengerparti üdülőhelyen, lassan sétálgatott a part mentén.

Épen drága nagyanyjára gondolt ismét András, s mintha imádkozni szeretett volna, mint mindig, ha eszébe jutott a felejthetetlen elköltözött. Levette a kalapját s az enyhe szellő felborzolta még mindig dús, a halántékoknál egy kicsit deresedő sötét haját.

- *Andriska...*

Mint akit villamos áram ér, úgy kapta fel a fejét erre a névre. Aki ezen szólítja, az csak gyermekkori ismerős lehet... A hang is olyan ismerős volt. A „*monstre charmant*” hangja! Az édes, mély alt-hang, az a soha el nem felejtett.

- Tónika!... - kiáltott fel András, s a másik percben már érezte, hogy egy puha, gömbölyű kar fűződik karjába.

- Hát persze, hogy én vagyok. A Száky Tónika. Csakhogy megösmert. Én mindjárt megösmertem. Most is olyan ábrándosan tud ám még nézni, mint amikor szegény jó „petite maman” úgy szerette magában a romantikát. Mikor váltig biztatgatott, olvassak én is regényeket. Maga mindig regényeket olvasott, Andris... Mindig Jókait!

A nap tányérja egyre lejjebb csúszott az ég peremén. Majd izzó rózsaként tűnt el a tengerbe. Rózsaszínű, halavány lilás sávok maradtak utána. Mint valami nagy érzés reflexe.

Andris nézte és hallgatta a Tónika beszédét, összekeveredett lelkében a múlt és jelen s egyszerre úgy érzé, ott van ismét a *marquise* szegényes, de azért úrias sárga selyem-„boudoir”-jában. Látja a két szép öreg asszonyt, a göndör hajú, „okos” Tónikát, saját magát, amint félve, habozva kérdezi a lánykától: elolvasta-e már a „Mire megvénülünk” negyedik kötetét is. - És mintha csak folytatná, halkán szól:

- - Igen, valóban sok regényt olvastam. Mindig Jókait. Emlékszik a „Mire megvénülünk” negyedik kötetére, arra, *amelyben Fanny végre mégis a Dezsőé lesz? Azé, aki a lánykát már gyermekkorában annyira szerette?*

Tónika komoly, szigorú ajkán enyhe mosolygás lebbent át.

- Emlékszem.

András most egészen odahajolt Tónikához s halkán kérdezte:

- Akar Fanny lenni?

Száky Tónika okos, barna szemével hosszasan ránézett Andrásra s intett a fejével. Egy pillanatra ellágyult, de csakhamar visszaesett megszokott, bursikóz hangjába:

- No, de ilyet, Andriska... Ennél már romantikusabban igazán nem tudta volna összekombinálni még a szegény drágám, a „petite maman” sem...

És mind a kettőjüknek könny csillogott a szemében.

REGÉNYHŐSÖK.

Jókainak a sok közt van egy bűbajos regénye: *Egy magyar nábob*. Anyáink mind vörösre sírták a szemüket rajta és egy bizonyos epocha fiugyermekeit csak az Isten őrizte attól, hogy nem mind Zoltánok lettek.

Mert így hívták az öreg Jancsi úr bűbajos feleségének, a szegény, szép Máyer Fánninak a fiát - akibe szerelmes volt minden jóra való fiatal lány, mikor az a regény megjelent.

Sokat találgatták akkor és azóta is, hogy ki volt a *magyar nábob*, a Jancsi úr élő mintája, és sokan báró Eötvös, a József apját, sokan meg az egyik gróf Wenckheimot tartották annak.

Csak nemrégiben ismét szóba kerülve ez a soha divatját nem múló regény, egyik országos hírű képviselőnkől hallottam, hogy a nábob mintaképe sem báró Eötvös, sem pedig gróf Wenckheim nem volt, hanem báró Balassa Antal, Nógrád vármegyének a század húszas éveiben egyik legnagyobb különce.

Báró Balassa Antal annak a híres ősrégi magyar családnak a sarja volt, amelyből az édesszavú lantos: kékkői báró Balassa Bálint is származott.

Nemzetségének régi fészkeben, Kékkőn lakott ő is - és egészen sajátos életet élt ott.

A kastélyt telerakatta műhelyekkel s volt neki vagy 30-40 konvenció s mesterembere.

Asztalos, varga, szabó, kádár, kovács és ezek, akár volt szüksége a bárónak valami munkára, akár nem, reggeltől estig dolgoztak.

Az elkészített munkát: csizmákat, lajblit, kereket, patkót meg más efféle nem volt szabad eladni a mesterembereknek és azokat évről-évre óriási garmadákban egy nagy raktárba halmozták föl.

Néha, mikor eszébe jutott a bárónak, ő maga is bement egyik-másik műhelybe és akár értett a mesterséghez, akár nem, nekiült csizmát talpalni, szűrt varrni és úgy verte a bőrt a mustával, hogy akármelyik remeket csinált varga se különben. Mikor elkövetkezett a farsang, nagy bálakat is rendezett Balassa Antal.

De nem a vidéki gentryt: a Csemiczky, Prónay, Szentiványi, meg Beniczky urakat hívta meg mulatni, - hanem a falubéli parasztokat.

Abból is csak a férfírészt - mert ezeknek a báloknak az volt a főnevezetességük, hogy asszony nélkül folytak le.

Ilyen alkalmakra a báró kisöprette, bunkókkal jó sárga agyaggal leverette a nagy granárium földjét s ott tartották a mulatságot.

Volt egy furcsa tánc, amelyet Balassa is együtt járt a parasztokkal.

A magtár közepére ugyanis egy nagy, emberderék vastagságu tuskót ástak le és e körül, a kezekből láncot formálva, kellett az egész báli népségnek forogni, keringeni.

Balassa Antal is együtt forgott a fontostalpú, nehézcizmás parasztokkal és legjobban bízta a muzikusokat a végén:

- Hogy volt, hogy!

Mikor már a hetven felé járt az öreg báró, eszébe jutott neki a bibliai mondás, hogy tudniillik *nem jó egyedül lenni* és elhatározta magát a nősülésre.

Volt egy tisztartója, akinek szemrevaló fiatal lánya megtetszett a vén sasnak; nem is teketóriázott sokat, de oltárhoz vezette választottját.

Egy év múlva kelepelni kezdett a gólya a kékkői ősi kastély körül, aztán szárnyát csattogva, hosszú csőrében egy fiúörököszt hozott Balassa Antalnak.

Hetvenegy éves volt az öreg báró - és ebbe a pátriárkai korba illő apai örömökhöz sok kétség férközött.

A rokonság - lesve a dús örökségre - majd megpukkadt mérgében - azonkívül, alig húnyta be szemét az öreg Balassa Antal, pörrel támadták meg egyetlen fiát - törvényszerinti örökösét.

A körülmények egészen beleillenek, különösen a késői házasság, a fiúörökös, Jókai *Egy magyar nábob* és *Kárpáthy Zoltán* című regényeibe, valamint Balassa parasztmulatságairól is tesz említést a poeta laureatus - csak hogy kissé duhajabb formában.

Hogy tulajdonképpen teljesen Balassa szolgált volna-e mintául *Jancsi urhoz*, vagy több régi magyar úri típusból van összeállítva, azt egészen bizonyosan nem tudni.

Annál kevésbbé, mert a költőkirály nagyon szerette több élő alaknak egy regény hősével való összeolvasztását.

Így Jenőy Kálmán, az *Eppur si muove* főnemesi családból származó poétája, egy kicsit Kisfaludy Károly, egy kicsit meg Katona József. - Harter Nándor pedig a „Szerelem bolondjai”-ban előforduló megyefőnök, részben Pest vármegyének egy volt híres adminisztrátora, részben pedig egy, az ötvenes években nagy szerepet játszott, ma is élő földbirtokos.

Talán csak a *Mire megvénülünk* hőse, az ideális eszményekért hevülő ifjú, a pozsonyi *diéta* fiatalságának szemefénye: Áronffy Loránd, mintázódott egy alakról.

Néhány biharmegyei öreg dámától hallottam, hogy ez nem más, mint Lovassy László, első áldozata az új, a szabadabb Magyarországnak.

Mindenesetre érdekes följegyezni az ilyen apró körülményeket is, mert minden porszem hozzájárul kultúrtörténetünk gyarapításához.

És akárki volt is Jókai „Egy magyar nábob”-jának tulajdonképeni hőse, Balassa Antal, mint századunk egyik legnagyobb különce, megérdemli, hogy emlékét megőrizzük.

A kékkői vár idegen kézre került - a hírneves család fénye homályba borult, legalább a krónikás védelmezze meg a teljes elfeledtetéstől.